

Marta Pachocka

PROBLEM MOCARSTWOWOŚCI FRANCJI W UJĘCIU HISTORYCZNYM (DO 1945 ROKU)

Na początku XXI wieku Francja dysponuje odpowiednim potencjałem geograficznym, geopolitycznym, demograficznym, gospodarczym, militarnym (nuklearnym), politycznym i kulturalnym, by pozostawać jednym z najważniejszych podmiotów we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Jej terytorium obejmuje nie tylko część metropolitarną, lecz także posiadłości zamorskie, a strefy wpływów i interesów wykraczają poza Europę, czego przykład stanowi Afryka i świat arabsko-muzułmański. W okresie zimnej wojny uzyskała ona niezależną siłę odstraszania nuklearnego, co uczyniło z niej jedną z pierwszych potęg atomowych. Jest także członkiem wielu organizacji międzynarodowych, w tym jako jedno z pięciu państw ma zapewnione stałe miejsce w Radzie Bezpieczeństwa (RB) Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). Ponadto angażuje się w proces integracji regionalnej w ramach Unii Europejskiej, a także uczestniczy w strukturach Sojuszu Północnoatlantyckiego i na forum G-8, będąc jedną z najlepiej rozwiniętych i uprzemysłowionych gospodarek w skali globu. Francuska służba dyplomatyczna jest drugą w świecie, ustępując miejsca tylko amerykańskiej. Język francuski i kultura są popularyzowane za pośrednictwem ofensywnej polityki kulturalnej oraz na forum Międzynarodowej Organizacji Frankofonii (*Organisation Internationale de la Francophonie* – OIF)¹.

Mając na uwadze historię Francji, należy pamiętać, iż to ona przyniosła Wielką Rewolucję Burżuazyjną i dobę napoleońską, a także stała się prawdziwym laboratorium form polityczno-ustrojowych począwszy od 1791 r. To ona, przeświadczona o swojej misji dziejowej (podobnie jak Stany Zjednoczone), ma wolę bycia

¹ Szerzej na temat Frankofonii i jej znaczenia w budowaniu międzynarodowej pozycji Francji: Dossier *La Francophonie*, La Documentation française, 10.2008, <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/dossiers/francophonie>; *L'avenir de la Francophonie*, „Revue internationale et stratégique” nr 71, 3/2008; F. Massart-Piérard, *La Francophonie, un nouvel intervenant sur la scène internationale*, „Revue internationale de politique comparée” vol. 14, 1/2007, s. 69–93; *Organisation Internationale de la Francophonie* (OIF), <http://www.francophonie.org/L-Organisation-internationale-de.html>, 02.01.2010.

światowym mocarstwem, co polska literatura przedmiotu określa czasem „tysiącletnim snem o potęgę”, który zaczął się jeszcze w epoce średniowiecza. W połowie XX w. to Charles de Gaulle ponownie rozbudził mocarstwowe ambicje Francji, realizując politykę jej wielkości i niezależności, którą kontynuowali jego następcy, nawet w obliczu rozpadu świata dwubiegunowego. Objęcie stanowiska prezydenta V Republiki przez Nicolasa Sarkozy’ego w maju 2007 r. miało stanowić zapowiedź zmian we francuskiej polityce zagranicznej, czyli odejście od tej w duchu gaullistowskim.

Francja to państwo o wielowiekowej tradycji mocarstwowości i woli bycia mocarstwem, którego jednakże pozycję międzynarodową osłabiły takie wydarzenia w wiekach XIX i XX, jak: klęska w wojnie francusko-pruskiej w 1870 r., ogromne straty poniesione w wyniku I wojny światowej, kapitulacja wobec agresji niemieckiej w czerwcu 1940 r. oraz rozpad imperium kolonialnego, któremu towarzyszyła I wojna w Indochinach i kryzys algierski. Dopiero w dobie V Republiki, począwszy od 1958 r., państwo to stopniowo odbudowuje swoją potęgę.

Niektórzy badacze kwestionują atrybuty mocarstwowości Francji, dostrzegając tylko jej polityczną wolę bycia światową potęgą. Uważam, iż mocarstwowość tego państwa nie ulega wątpliwości, należy jednak określić jej skalę. Jakim mocarstwem Francja była w przeszłości i jakim jest dzisiaj? W jaki sposób i dlaczego jej mocarstwowość ewoluowała? Jakie czynniki potęgogotwórcze miały największe znaczenie? Wobec powyższych pytań, celem niniejszego artykułu jest analiza międzynarodowej pozycji Francji w ujęciu historycznym (od XVII w. do 1945 r.), przy założeniu, iż państwo to w badanym okresie stanowi przykład ewolucji od mocarstwowości uniwersalnej do regionalnej.

Artykuł obejmuje trzy zasadnicze części. W pierwszej zostały nakreślone ramy teoretyczne dalszych rozważań, podjęte próby definicji pojęć „mocarstwowość” i „mocarstwo”, przedstawione przykładowe klasyfikacje mocarstw oraz określone czynniki decydujące o potęgę państw. W drugiej części położono nacisk na tradycję mocarstwowości w dziejach Francji. Na wybranych przykładach przedstawiono ewolucję mocarstwowej pozycji *Hexagone*², odwołując się kolejno do okresu panowania Ludwika XIV, obecności Napoleona Bonaparte’go na francuskiej scenie politycznej oraz doby rządów Napoleona III. Następnie, w trzeciej części omówiono międzynarodową pozycję III Republiki, zwracając uwagę na jej politykę zagraniczną, w tym kolonialną, od lat 70. XIX wieku do niemieckiej agresji w czerwcu 1940 r., oraz skutki II wojny światowej dla jej miejsca w porządku międzynarodowym.

² W języku francuskim *l’Hexagone* oznacza sześciokąt, a pojęcie to stosuje się wymiennie z nazwą państwa – Francja. Określenie to nie ma właściwego odpowiednika w języku polskim, stąd autorka niniejszej pracy posługuje się oryginalnym terminem francuskim, pomijając rodzajnik.

1. Teoretyczne aspekty problemu mocarstwowości

W XXI wieku państwa wciąż pozostają kluczowymi uczestnikami stosunków międzynarodowych. Formalnie, czyli z punktu widzenia prawa międzynarodowego (*de iure*), wszystkie państwa są sobie równe. Jednak w rzeczywistości (*de facto*) są one zróżnicowane pod wieloma względami, m.in. zajmowanego terytorium oraz siły oddziaływania na porządek międzynarodowy. Podmiotami prawa międzynarodowego są te państwa, które posiadają zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych. Przejawem tych ostatnich jest zdolność do występowania w kontaktach międzynarodowych, czyli przykładowo nawiązywanie i utrzymywanie stosunków dyplomatycznych i konsularnych oraz członkostwo w organizacjach międzynarodowych³.

Z pojęciem państwa jako podmiotu prawno-międzynarodowego wiąże się zasada suwerennej równości, którą zawarto w Karcie Narodów Zjednoczonych. W pierwszym punkcie drugiego artykułu wspomnianego dokumentu stwierdza się, iż Organizacja Narodów Zjednoczonych „opiera się na zasadzie suwerennej równości wszystkich jej członków”⁴. Wśród celów ONZ wymienia się przede wszystkim kwestię dbania o pokój i bezpieczeństwo w wymiarze międzynarodowym oraz rozwijania przyjaznych relacji między różnymi narodami. Akcentuje się także rolę współpracy międzynarodowej w rozwiązywaniu problemów i fakt, iż ONZ stanowi forum wymiany myśli w dążeniu do wyznaczonych celów. Jednak w praktyce „państwa silniejsze wpływają na postępowanie słabszych podmiotów”, a odnosi się to przede wszystkim do „mocarstw mogących wywierać wpływ na wewnętrzne sprawy innych państw”⁵.

Ze współistnienia równości formalnej przy jednoczesnej nierówności faktycznej wynika hierarchiczna struktura sceny międzynarodowej⁶. Za podstawowe i najdawniejsze narzędzie ustalania porządku międzynarodowego należy uznać wojny, w szczególności te, które ze względu na swój znaczny zasięg wpływały na zmianę statusu państw, pozwalając wyłonić się wielkim mocarstwom⁷.

³ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2002, s. 117.

⁴ *Karta Narodów Zjednoczonych*, http://www.unic.un.org.pl/dokumenty/karta_onz.php#1, 10.01.2011.

⁵ J. Bryła, *Strefy wpływów w stosunkach międzynarodowych. Aspekty teoretyczne i praktyczne na przykładzie supermocarstw*, Poznań 2001, s. 37.

⁶ J. Stefanowicz, *Anatomia polityki międzynarodowej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 1999, s. 109.

⁷ J. Wiśniewski, K. Żodź-Kuźnia, *Mocarstwa współczesnego świata: problem przywództwa światowego*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 2008, s. 11–12.

1.1. Definicja mocarstwowości i mocarstwa

W polskiej literaturze przedmiotu trudno spotkać jednoznaczną definicję pojęcia „mocarstwowość”, gdyż termin ten jest na ogół omawiany łącznie z pojęciem „mocarstwa”. Leopold von Ranke postrzegał mocarstwowość jako „samowystarczalność i niezależność od innych państw”⁸. Było to ujęcie klasyczne, kształtujące się w XIX wieku. Do wielkich potęg tamtej epoki, których znaczenie szczególnie wzrosło po Kongresie Wiedeńskim, zaliczały się: Rosja, Austria, Prusy, Wielka Brytania, a następnie Francja. W XXI wieku ówczesne pojmowanie mocarstwowości traci na znaczeniu, gdyż we współczesnym systemie międzynarodowym samowystarczalność jest niemal niemożliwa. Mocarstwowość państwa to „dążenie do narzucania w ogóle lub w określonych dziedzinach swojej supremacji innym państwom, mając w podtekście na uwadze dążenie do tego, żeby osiągnąć określone korzyści polityczne, ekonomiczne i strategiczne”⁹, a decyduje o niej „faktyczna i potencjalna zdolność do wykorzystywania wszelkich aktywów i pasywów dla osiągnięcia celów i zaspokojenia potrzeb w środowisku międzynarodowym”¹⁰.

Pojęciem szczególnie często definiowanym jest samo mocarstwo. W *Encyklopedii politologii* mianem mocarstw określa się organizmy państwowe o centralnej pozycji w porządku międzynarodowym, które mają i realizują swoje interesy w skali całego świata¹¹. Centralną rolę państwa w stosunkach międzynarodowych, jako podstawową charakterystykę mocarstwa, spotyka się również w definicji przedstawionej w *Leksykonie współczesnych międzynarodowych stosunków politycznych*, która dodatkowo podkreśla, iż tylko niewielka grupa państw na poziomie globu lub danego regionu może mieć mocarstwowy status¹². Fakt występowania nielicznej grupy państw w roli mocarstwa akcentuje definicja zaczerpnięta z *Małego słownika stosunków międzynarodowych*¹³. W obu ostatnich definicjach sygnalizuje się, iż mocarstwowa pozycja danych podmiotów musi być uznawana przez inne państwa.

Natomiast według A. Toynbee’ego mocarstwo to państwo o właściwym potencjale politycznym, pozwalającym mu na jak najsilniejsze oddziaływanie na otoczenie

⁸ L. von Ranke, *The Great Powers*, 1833; cyt. za: P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki polityczne: zarys wykładów*, Książka i Wiedza, Warszawa 2008, s. 223.

⁹ *Encyklopedia politologii*, red. M. Żmigrodzki, Tom 5. *Stosunki międzynarodowe*, red. T. Łoś-Nowak, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2002, s. 221.

¹⁰ S. Bieleń, *Ciągłość i zmiana ról międzynarodowych Rosji*, w: *Nowe role mocarstw*, red. B. Mrozek, S. Bieleń, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1996, s. 45.

¹¹ *Encyklopedia politologii*, op.cit., s. 221.

¹² *Leksykon współczesnych międzynarodowych stosunków politycznych: praca zbiorowa*, red. Cz. Mojsiewicz, Atla 2, Wrocław 1996, s. 201.

¹³ *Mały słownik stosunków międzynarodowych*, red. G. Michałowska, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996, s. 129.

międzynarodowe. Ten brytyjski historyk koncentrował swoją uwagę na wielkich światowych mocarstwach, które w przededniu pierwszej wojny światowej były aktywne i wpływowe w skali globalnej¹⁴.

W opinii niektórych polskich badaczy, potęga mocarstw rozumiana jako zasięg i siła ich wpływów, przewyższająca znacznie pozostałe organizmy państwowe, odróżnia te mocarstwa od pozostałych podmiotów. Ponadto stanowią one „konstrukcję nośną struktury stosunków międzynarodowych i światowego układu sił”, a ich interesy mają charakter globalny lub makroregionalny. O mocarstwowości państw decydują zatem trzy elementy: zasięg interesów, „możliwości reagowania na sytuacje międzynarodowe” i „dążenia ekspansywne”, które to wiążą się z „wolą bycia mocarstwem”¹⁵. Mocarstwa definiuje się także jako organizmy państwowe o dominującej pozycji w globalnym porządku międzynarodowym, które odznaczają się szczególną siłą w hierarchii państw oraz odpowiadają za organizację i nadzór nad procesami kluczowych interakcji występujących między podstawowymi elementami systemu międzynarodowego¹⁶.

W ramach dyskusji nad mocarstwami, podkreśla się konieczność występowania tych wielkich ze względu na potrzebę przywództwa w systemie międzynarodowym¹⁷ i stwierdza, iż mocarstwa, jako podsystemy sterujące międzynarodowego ładu, gwarantują jego równowagę funkcjonalną¹⁸.

Francuski geopolityk Pascal Boniface, formułując własną definicję mocarstwa w kontekście rozważań nad mocarstwowością współczesnej Francji, przywołuje podejście do omawianej kwestii takich autorów, jak: Robert Dahl, Karl Deutsch, Raymond Aron, Arnold Wolfers, Jean-Baptiste Duroselle oraz Samuel Huntington. W wyniku syntezy ich stanowisk, P. Boniface proponuje definicję, według której mocarstwowość cechuje niezależność silniejszego państwa od innych podmiotów systemu międzynarodowego i zależność tych ostatnich od mocarstwa. Tym samym mocarstwowość w odniesieniu do stosunków międzynarodowych to gra o sumie zerowej¹⁹. W ramach swoich rozważań definicyjnych odwołuje się on także do Bertranda Badiégo i Marie-Claude Smouts, którzy to postrzegają mocarstwowość

¹⁴ A. Toynbee, *The World After the Peace Conference*, Oxford University Press, 1925, s. 4; cyt. za: P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki...*, op.cit., s. 223.

¹⁵ J. Stefanowicz, *Anatomia polityki...*, op.cit., s. 112–113.

¹⁶ A. Gałganek, *Zmiana w globalnym systemie międzynarodowym: supercykle i wojna hegemoniczna*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1992, s. 13.

¹⁷ G. Modelski, *Long Cycles in World Politics*, University of Washington Press, Seattle–London 1987, s. 12; cyt. za: J. Wiśniewski, K. Żodź-Kuźnia, op.cit., s. 13.

¹⁸ D. Kondrakiewicz, *Systemy równowagi sił w stosunkach międzynarodowych*, Wyd. UMCS, Lublin 1999, s. 8, 31, 45; cyt. za: J. Wiśniewski, K. Żodź-Kuźnia, op.cit., s. 14.

¹⁹ P. Boniface, *La France est-elle encore une grande puissance?*, Presses de Sciences Po, Paris 1998, s. 29–30.

jako zdolność do kontrolowania reguł gry w jednej lub kilku kluczowych dziedzinach międzynarodowego współzawodnictwa²⁰.

1.2. Klasyfikacje mocarstw

Literatura przedmiotu, zarówno polska, jak i zagraniczna, prezentuje różne ujęcia zagadnienia hierarchii państw w systemie międzynarodowym, proponując wiele klasyfikacji. Mimo iż poszczególne klasyfikacje różnią się między sobą kryteriami podziału i stosowaną nomenklaturą, to ich wspólnym mianownikiem jest występowanie mocarstw. Poniżej przedstawione są przykładowe klasyfikacje państw.

Część badaczy operuje modelem piramidy, na którą składają się, poczynając od czubka ku podstawie, następujące podmioty: mocarstwo dominujące, grupa wielkich mocarstw, państwa średnie, państwa małe, terytoria niesamodzielne i zależne. Inni autorzy wyróżniają hierarchię złożoną z: supermocarstw, mocarstw drugoplanowych, średniego rzędu i mniejszych, państw regionalnych, minipaństw oraz państw zależnych²¹. W końcu proponuje się podział na siły pierwszej rangi o znaczeniu globalnym (Stany Zjednoczone, ZSRR, Unia Europejska, Japonia i Chiny), siły drugiej rangi (Brazylia, Meksyk, Kanada i Francja) – oddziałujące w swoich regionach geopolitycznych i w określonych dziedzinach w innych regionach, siły trzeciej rangi aktywne tylko w danym regionie, siły czwartej rangi – wpływające jedynie na państwa sąsiednie oraz siły piątej rangi, których celem jest przetrwanie²².

Zróżnicowanie mocarstw pozwala wyłonić różne kryteria ich klasyfikacji, jak na przykład:

1. Kryterium zasięgu wpływów (oddziaływań),
2. Kryterium rodzaju wpływów (oddziaływań)²³.

Mając na uwadze kryterium zasięgu wpływów (w ujęciu geograficznym), wyróżnia się mocarstwa: globalne, regionalne i subregionalne, w odniesieniu zaś do kryterium rodzaju wpływów można mówić o mocarstwach: militarnych (atomowych), ekonomicznych, politycznych i kulturalnych. W przypadku ostatniego kryterium należy dodać, iż niektóre państwa wyróżniają się szczególnie w pojedynczych dziedzinach, np. gospodarce lub kulturze, mocarstwa globalne zaś dominują we wszystkich dziedzinach. W *Małym słowniku stosunków międzynarodowych* wyróżniono

²⁰ B. Badie, M.-C. Smouts, *Le retournement du monde*, 2e éd., Presses de Sciences Po et Dalloz, Paris 1995; cyt. za: P. Boniface, op.cit., s. 38.

²¹ J. Wiśniewski, K. Żodź-Kuźnia, op.cit., s. 12–13.

²² *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Atla 2, Wrocław 2000, s. 307.

²³ A. Włodkowska, *Mocarstwowość w polityce zagranicznej państw*, w: *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. nauk. R. Zięba, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 165.

następujące kategorie mocarstw: globalne, regionalne, militarne i cywilne²⁴. Ponadto literatura przedmiotu operuje pojęciem mocarstw formalnych, faktycznych, opiekuńczych i selektywnych²⁵. Ze względu na cel niniejszej pracy, w tabeli 1 przedstawiono charakterystykę mocarstwa globalnego i regionalnego²⁶.

Tabela 1. Klasyfikacja mocarstw

Kategoria mocarstwa	Charakterystyka	Przykłady
Kryterium: zasięg wpływów (oddziaływań)		
Globalne (światowe, uniwersalne) supermocarstwo	<ul style="list-style-type: none"> dysponuje właściwym potencjałem militarnym, gospodarczym i politycznym, by wywierać wpływ na poziomie globalnym w każdej dziedzinie stosunków międzynarodowych interesy państwa dotyczą całego świata, a nawet przestrzeni kosmicznej w wyniku eksploracji przestrzeni kosmicznej, USA i ZSRR zwykło określać się mianem mocarstw uniwersalnych pojęcie supermocarstwa pojawiło się po II wojnie światowej, podkreślając szczególnie potencjał militarny i atomowy USA i ZSRR 	Stany Zjednoczone, były ZSRR
Regionalne	<ul style="list-style-type: none"> dysponuje właściwym potencjałem, by wywierać wpływ na poziomie danego regionu aktywna polityka mocarstwowa w regionie 	Brazylia (w Ameryce Łacińskiej), Federacja Rosyjska, Francja (w Unii Europejskiej), Japonia (w Azji Południowo-Wschodniej)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Włodkowska, *Mocarstwowość w polityce zagranicznej państw*, w: *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. nauk. R. Zięba, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 165–170.

Na zróżnicowanie wymiarów mocarstwowości wskazują takie kategorie mocarstw, jak: wielkie mocarstwo, supermocarstwo, hipermocarstwo, mocarstwo selektywne (regionalne i sektorowe), państwo średnie i małe.

W literaturze przedmiotu często pomija się analizę międzynarodowego układu sił z perspektywy państw innych niż mocarstwa. Prowadzenie badań i przedstawianie historii przez pryzmat jedynie największych potęg to spłykanie i ograniczanie możliwości poznawczych danej problematyki. Niektórzy polscy naukowcy z zakresu stosunków międzynarodowych analizują w sposób szczegółowy państwa średnie, wyróżniając wśród nich te, które są państwami relewantnymi, czyli ważnymi w globalnym systemie międzynarodowym. Wymienić wśród nich można m.in. Argentynę, Hiszpanię, Iran, Izrael, Meksyk, RPA i Turcję. W postzimnowojennej rzeczywistości

²⁴ *Mały słownik...*, op.cit., s. 130.

²⁵ A. Włodkowska, op.cit., s. 166–168.

²⁶ Szerzej na ten temat: M. Pachocka, *Francja – światowe mocarstwo? Międzynarodowa pozycja Francji w dobie V Republiki*, praca magisterska pod kier. nauk. J. Osińskiego, SGH, Warszawa 2010; Tabela 1. Klasyfikacja mocarstw, s. 17–19.

znaczenie państw średnich wzrasta, przy jednoczesnym spadku prestiżu wielkich mocarstw²⁷.

1.3. Atrybuty mocarstwowości

W literaturze przedmiotu wyróżnia się na ogół dwie grupy czynników wyznaczających siłę państwa²⁸ w systemie międzynarodowym. Czynniki te można określać także mianem kryteriów czy atrybutów mocarstwowości:

- czynniki materialne (fizyczne, wizualne, obiektywne, mierzalne, *hard*): czynniki geograficzne, geopolityka, potencjał ludnościowy, potencjał ekonomiczny, potencjał militarny,
- czynniki niematerialne (subiektywnie odczuwane i postrzegane, niemierzalne, *soft*): system polityczny państwa, respekt dla instytucji państwa i poszanowanie prawa, kultura narodowa²⁹.

Badacze operują również takimi wyznacznikami statusu mocarstwa, jak:

- kryterium populacyjno-demograficzne,
- kryterium terytorialne (geopolityczne),
- kryterium poziomu rozwoju ekonomiczno-technologicznego,
- kryterium militarne³⁰.

W polskiej literaturze przedmiotu ostatnich lat w badaniu mocarstwowości państwa zwraca się uwagę na mierzalne czynniki potęgownicze (potencjał militarny, gospodarczy, zasoby geograficzne, zasoby demograficzno-społeczne, potencjał naukowo-technologiczny państwa i jego zdolność do innowacji) oraz te niemierzalne (prestiż, autorytet moralny, atrakcyjność ideologiczno-kulturowa). Powyższe elementy to komponenty obiektywne mocarstwowości, których uzupełnienie stanowią te subiektywne, czyli sposób postrzegania przez dane państwo własnej pozycji

²⁷ J. Osiński, *Państwa średnie w nowym układzie globalnym stosunków międzynarodowych*, w: „Studia i Prace Kolegium Ekonomiczno-Społecznego”, zeszyt naukowy 11, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2006, s. 7–17.

²⁸ J.S. Nye dzielił siłę państwa na twardą i łagodną, co w terminologii angielskiej brzmi odpowiednio – *hard* i *soft power*. Skrajną postacią *hard power* stanowi siła nakazu, *soft power* zaś – siła kooptywna. Por. *Les grandes puissances du XXIe siècle: histoire, économie, géopolitique: rapport Anteios 2008*, coordonné par P. Gaucho, J.-M. Huissoud, L'Association Anteios et l'École supérieure de commerce de Grenoble, Presses Universitaires de France, Paris 2007, s. 30–31; J.S. Nye Jr., *The Changing Nature of World Power*, „Political Science Quarterly” 1990, nr 2, s. 181–182; cyt. za: A. Gałganek, op.cit., s. 15. Szerzej na temat siły państwa: M. Pachocka, *Francja...*, op.cit., s. 25–27.

²⁹ P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki...*, op.cit., s. 191–222.

³⁰ A. Włodkowska, op.cit., s. 164–165.

międzynarodowej i kreacji mocarstwowości oraz percepcja statusu tego państwa przez pozostałych uczestników systemu międzynarodowego³¹.

Niektórzy francuscy naukowcy zwracają uwagę na cały wachlarz kryteriów mocarstwowości, nie proponując jednak ich usystematyzowanej klasyfikacji. Szerzej omawiają oni trzy tradycyjne kryteria: militarne, demograficzne i ekonomiczne. Ponadto podkreślają ogromną heterogeniczność atrybutów mocarstwowości, zaliczając do czynników mierzalnych m.in. kwestie demograficzne, zasoby naturalne, położenie geograficzne, potencjał przemysłowy, rezerwy walutowe, siły zbrojne, a do niemierzalnych m.in. jedność narodową, jakość dyplomacji, zdolność narodu do innowacji czy poświęceń, jakość nauczania³².

W polskiej literaturze wśród najważniejszych elementów potęgi państwa wymienia się najczęściej: wielkość terytorium państwa i jego położenie, geopolitykę, liczbę ludności wraz z jej potencjałem i stopniem narodowościowej homogenizacji, czynnik ekonomiczny, militarny, ustrojowy oraz stan świadomości społecznej w odniesieniu do kwestii bezpieczeństwa, podejścia do sąsiadów, wojny i pokoju³³.

Należy dodać, iż hierarchia atrybutów mocarstwowości, znaczenie poszczególnych atrybutów i zakres ich wzajemnych powiązań ewoluują w czasie. Za podstawowe historyczne kryterium zazwyczaj uważa się czynnik militarny, z którym wiązał się długo czynnik demograficzny. Upadek ZSRR, a wraz z nim koniec zimnej wojny oraz pojawienie się nowych zagrożeń w XX w. (mafia, narkobiznes, terroryzm, konflikty etniczne, problemy ekologiczne), wpłynęło na spadek znaczenia czynnika militarnego, który stopniowo ustępuje miejsca czynnikowi ekonomicznemu z akcentem na rozwój technologiczny. Co więcej, w świetle zachodzących zmian w skali świata jego redefinicja okazuje się niezbędną. To nie liczebność sił zbrojnych odgrywa kluczową rolę, lecz jakość sprzętu i poziom zaawansowania technologicznego tychże sił. W związku z tym zmienia się również znaczenie czynnika demograficznego – odsetek populacji zdolnej do pełnienia służby wojskowej (podejście ilościowe) jest drugorzędny wobec jakości czynnika ludzkiego – na przykład poziomu jego wykształcenia (podejście jakościowe). Konflikty zbrojne nie są już podstawowym sposobem rozwiązywania sporów między państwami, a dobrobyt społeczeństw jest w dużym stopniu uwarunkowany kondycją gospodarek narodowych i postępem technologicznym. W XXI wieku rośnie znaczenie wiedzy, którą Alvin Toffler³⁴, już pod koniec minionego stulecia, postrzegał jako punkt wyjścia do budowania przyszłych potęg światowych.

³¹ J. Wiśniewski, K. Żodź-Kuźnia, op.cit., s. 21–24.

³² P. Boniface, op.cit., s. 38.

³³ J. Stefanowicz, *Anatomia polityki* ..., op.cit., s. 96–108.

³⁴ A. Toffler, *Les nouveaux pouvoirs. Savoir, richesse et violence à la veille du XXIe siècle*, Fayard, Paris 1991; cyt. za: P. Boniface, op.cit., s. 35.

1.4. Mocarstwa w ujęciu historycznym

Kontynuując rozważania, należy zwrócić uwagę na pojęcie „wielkich mocarstw”. Zostało ono ukute w dobie Kongresu Wiedeńskiego w I poł. XIX w., kiedy to rozwijała się koncepcja równowagi sił w Europie. Za sprawą narodzin potęg kolonialnych przełomu wieków XIX i XX, a szczególnie dążeń ekspansjonistycznych państwa niemieckiego, wykształciło się pojęcie „mocarstwa światowego”, które można wyprowadzić od niemieckiego wyrażenia *Weltmacht-politik*. W okresie międzywojennym, w systemie Ligi Narodów, na popularności zyskał termin „potęga”, po II wojnie światowej zaś w odniesieniu do ZSRR i USA stosowano pojęcie „supermocarstw”. Pojęcie mocarstwowości zmienia się w czasie zarówno „jakościowo i przestrzennie”, jak i „ilościowo i podmiotowo”³⁵. Tabela 2 przedstawia państwa, które w różnych okresach historii, począwszy od 1700 r., można zaliczać do kategorii mocarstw.

Tabela 2. Mocarstwa w latach 1700–1945

Mocarstwo	1700	1800	1875	1910	1935	1945
Turcja	♦					
Szwecja	♦					
Holandia	♦					
Hiszpania	♦					
Austria (Austro-Węgry)	♦	♦	♦	♦		
Francja	♦	♦	♦	♦	♦	
Anglia (Wielka Brytania)	♦	♦	♦	♦	♦	
Prusy (Niemcy)		♦	♦	♦	♦	
Rosja (ZSRR)		♦	♦	♦	♦	♦
Włochy			♦	♦	♦	
Japonia				♦	♦	
Stany Zjednoczone				♦	♦	♦

Źródło: K. Waltz, *Theory of International Politics*, Reading, 1979, s. 162, za: J. Stefanowicz, *Anatomia polityki międzynarodowej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 1999, s. 114.

Na zagadnienie ewolucji mocarstwowości należy spojrzeć z dwóch perspektyw: jej rozumienia i przejawów w stosunkach międzynarodowych. Rozumienie mocarstwowości zdaje się pozostawać bez zmian, gdyż zawsze bazuje ono „na tych samych przesłankach, występujących łącznie, przy różnym stopniu dominacji poszczególnych

³⁵ J. Stefanowicz, *Anatomia polityki ...*, op.cit., s. 113.

z nich³⁶. Proces ewolucji dotyczy natomiast drugiej płaszczyzny – przesłanek tejże mocarstwowości, które to wynikają z potencjalnych możliwości organizmu państwowego (wymiar obiektywny), a także z jego własnej kreacji wizerunku mocarstwowego i postrzegania swojej roli (wymiar subiektywny). Ewolucja mocarstwowości wiąże się ze zmianami w systemie międzynarodowym, zmianą znaczenia różnych przesłanek mocarstwowości i ewolucją podmiotów mocarstwowości (państw i ich grup). Na mocarstwowość wpływa także stale wzrastająca współzależność aktorów międzynarodowych, a tym samym nowo powstające sieci powiązań. W tym kontekście suwerenność państw, szczególnie aktywnych uczestników stosunków międzynarodowych, takich jak mocarstwa, jest stopniowo ograniczana. W tej sytuacji o mocarstwowości danego państwa decyduje nie jego siła analizowana w kategoriach absolutnych, ale względna słabość rywali i przeciwników. W związku z końcem systemu bipolarnego, obecnie ewolucja mocarstwowości jest na etapie określania nowego porządku międzynarodowego³⁷.

2. Francuska tradycja mocarstwowości

2.1. Monarchia absolutna Ludwika XIV

Ludwik XIV, przedstawiciel orleańskiej linii Burbonów, został następcą francuskiego tronu w 1643 r. Z racji małoletniości władzę w jego imieniu sprawowała matka Anna Austriaczka oraz pierwszy minister Jules Mazarin. Po śmierci kardynała w 1661 r. aż do 1715 r. król rządził osobiście. Za czasów jego panowania we Francji utrwalił się absolutyzm, którego dzieło budowy rozpoczął Ludwik XIII, choć faktycznym twórcą był kardynał Armand Jean du Plessis Richelieu. O doniosłej roli kardynała we francuskiej mocarstwowości współczesny amerykański dyplomata, Henry Kissinger, pisał w następujących słowach: „Richelieu pozostawił królom francuskim w spadku państwo o przeważającej potędze, a na granicach podzielone Niemcy oraz dekadencją Hiszpanię. (...) przez dwieście lat po Richelieu Francja była najbardziej wpływowym krajem w Europie i pozostała nadal istotnym czynnikiem w dzisiejszej polityce międzynarodowej”³⁸.

³⁶ Por. J. Stefanowicz, *Stary nowy świat. Ciągłość i zmiana w stosunkach międzynarodowych*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1978; cyt. za: I. Woyciechowska, *Ewolucja mocarstwowości w stosunkach międzynarodowych*, w: *Nowe role...*, op.cit., s. 12.

³⁷ I. Woyciechowska, op.cit., s. 11–17.

³⁸ H. Kissinger, *Dyplomacja*, Wyd. Philip Wilson, Warszawa 1996, s. 70.

Politykę zagraniczną Ludwika XIV można podsumować w następujący sposób: wojny i podboje zamorskie. Już za czasów jego poprzednika nadrzędnym celem francuskiej polityki w Europie było rozerwanie pierścienia habsburskich posiadłości otaczających państwo i przywrócenie jednocześnie naturalnych granic Galii, opartych na Pirenejach i Renie. Dom Habsburgów uchodził za najważniejszego „dziedzicznego” wroga Francji³⁹. Ludwik XIV poszedł o krok dalej w swoich planach, dążąc do hegemonii w Europie. Okres jego panowania upłynął pod znakiem licznych wojen: z Hiszpanią (1667–1668), Holandią (1672–1678/79), Ligą Augsburską (1688–1697) i na początku XVIII wieku – o sukcesję tronu hiszpańskiego (1701–1713/14). Ponadto, w chwili objęcia tronu przez małoletniego Ludwika XIV, Francja uwikłana była w wojnę trzydziestoletnią (1618–1648), której kres położyły dwa pokoje: westfalski (1648) i pirenejski (1659). W wyniku konfliktów zbrojonych, które miały miejsce podczas 72 lat rządów Króla Słońce, Francja poszerzyła swoje terytorium o Lotaryngię, Alzację i Franche-Comté. Ostatnia wojna Ludwika XIV – o sukcesję hiszpańską, zakończyła się porażką Francji i umocnieniem Anglii. Na mocy pokoju utrechckiego z 1713 r. najlepiej rozwinięta francuska kolonia w Ameryce Północnej – Akadia (dzisiejsza Nowa Szkocja – jedna z prowincji Kanady) znalazła się pod wpływami angielskimi⁴⁰. Warto zwrócić uwagę na dwie różne koncepcje bezpieczeństwa Francji występujące już w westfalskim i pirenejskim traktacie pokojowym. Pierwsza z koncepcji zakładała dążenie do ustanowienia granic naturalnych opartych na przeszkodach wodnych lub górskich, druga zaś polegała na zachowaniu szerokich pasów granicznych ze znacznie wysuniętymi francuskimi fortecami znajdującymi się na obcej ziemi⁴¹.

Ważnym elementem polityki zagranicznej Francji była ekspansja kolonialna, przede wszystkim w Ameryce Północnej, Indiach i na Karaibach⁴². Służyła temu merkantylistyczna polityka gospodarcza J.-B. Colberta, który w tym celu wspierał rozwój floty i kompanii handlowych (powstała Kompania Indii Wschodnich⁴³, która miała obsługiwać obszar Oceanu Indyjskiego i południowej Afryki, Kompania

³⁹ T. Serwatka, *Poczet władców Francji: Burbonowie – Orleanowie – Bonapartowie*, Puls, Londyn 1996, s. 50.

⁴⁰ M. Pachocka, *Quebec – wczoraj i dziś: sytuacja prowincji na tle problemu jej niepodległości*, praca zaliczeniowa pod kier. nauk. I. Zawislińskiej, SGH, Warszawa 2007; zmodyfikowana praca (idem): *Quebec – wczoraj i dziś: sytuacja prowincji na tle problemu jej niepodległości*, Portal Spraw Zagranicznych, 31.07.2009, <http://www.psz.pl/Marta-Pachocka-Quebec-wczoraj-i-dzis-sytuacja-prowincji-na-tle-problemu-jej-niepodleglosci>, 10.01.2011.

⁴¹ J. Stefanowicz, *Od Kapeta do Mitterranda: tysiącletni sen o potęgę 987–1995*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 1996, s. 55.

⁴² J. Gabig, *Rola Francji we współczesnych przemianach politycznych Europy*, Dom Wydawniczy Duet, Toruń 2003, s. 45.

⁴³ W literaturze przedmiotu funkcjonuje także określenie Kompania Wschodnioindyjska.

Indii Zachodnich ukierunkowana na Kanadę, Gwineę i Antyle, Kompania Północna na potrzeby handlu na Morzu Bałtyckim, Kompania Lewantyńska dla wymiany na Wschodzie oraz Kompania Afrykańska dla tzw. krajów „dzikich”). W tym okresie *Hexagone* zwrócił szczególną uwagę na francuskie Antyle (obejmujące m.in. takie wyspy, jak: Gwadelupa, Saint-Martin, Tobago oraz wschodnią część San Domingo), wprowadzając w tych posiadłościach system administracji bezpośredniej, kierowany z Metropolii. Ponadto Francuzi dążyli do zaludnienia i zagospodarowania obszarów Nowej Francji w Ameryce Północnej, a na przełomie lat 70. i 80. XVII wieku Cavalier de la Salle ogłosił zwierzchność króla w Luizjanie⁴⁴.

Należy nadmienić, iż Ludwik XIV w swojej polityce zagranicznej opierał się na rozwiniętej i sprawnie funkcjonującej służbie dyplomatycznej, która reprezentowała w owym czasie bardzo wysoki poziom, dbając o interesy państwa na dworach w całej Europie – Anglii, Polsce, Portugalii, Szwecji i Turcji⁴⁵. Celem dyplomacji Ludwika Wielkiego było „korzystne regulowanie spraw rodzinnych drogą małżeństw i wynikających z nich praw sukcesyjnych”, co wiązało się z kontynuacją polityki dynastycznej, oraz „wymuszanie supremacji Króla Słońce nad innymi monarchiami”. Król budował swój prestiż nie tylko w oparciu o nowe zdobycze terytorialne, lecz także oczekując pierwszeństwa i szczególnego respektu w kontaktach dyplomatycznych. Szczyt potęgi jego polityki zagranicznej to lata 1679–1686⁴⁶.

Uniwersalistyczne dążenia Króla Słońce

Należy zgodzić się z poglądem, iż A.J. Richelieu i J. Mazarin zbudowali podstawy solidnego aparatu władzy państwowej, na którym opierała się potęga Francji w dobie Ludwika XIV⁴⁷. Długoletni okres rządów tego ostatniego, czerpiący z doktryny absolutyzmu monarszego, stwarzał idealne warunki do realizowania jednej spójnej koncepcji polityki wewnętrznej i zewnętrznej Francji, która to miała sprzyjać budowie silnego państwa. Mimo licznych sukcesów Król Słońce popełnił błędy, które przyćmiły blask jego monarchii. Nie ulega jednak wątpliwości, iż za sprawą zwycięskich wojen z Habsburgami Francja awansowała do grona europejskich mocarstw, a wręcz zajęła wśród nich okresowo pierwsze miejsce. Francja stała się źródłem politycznych i kulturalnych oddziaływań w Europie. Na francuskim ustroju absolutystycznym, silnie osadzonym na centralizmie i biurokratyzmie, wzorowały

⁴⁴ E. Perroy, R. Doucet, A. Latreille, *Historia Francji. Tom 1. Od początku dziejów do roku 1774*, Książka i Wiedza, Warszawa 1969, s. 452–455.

⁴⁵ T. Serwatka, op.cit., s. 53.

⁴⁶ J. Stefanowicz, *Od Kapeta do Mitterranda...*, op.cit., s. 55–56, 60.

⁴⁷ J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Ossolineum, Wrocław 2004, s. 249.

się inne monarchie⁴⁸. Jednak Ludwik XIV doprowadził do wyczerpania gospodarczo-finansowego potęgi, którą sam zbudował przy pomocy J.-B. Colberta. Przyczyniły się do tego przede wszystkim liczne wojny, ekspansja kolonialna, polityka nietolerancji religijnej oraz wydatki dworu królewskiego.

W literaturze przedmiotu spotyka się opinie, iż polityka zagraniczna Francji za Ludwika XIV nie stanowiła integralnej części przemyślanego planu. Król posługiwał się metodą szybkich decyzji i rozproszonych, pojedynczych działań wzorem ze średniowiecza, nie dążąc jakoby do wyznaczenia jak najbardziej korzystnych granic, a jego polityka dynastyczna nie była spójna niczym ta habsburska. W tej dyskusji pojawiają się też głosy stwierdzające, iż polityki zagranicznej Króla Słońce nie można rozpatrywać w kategorii megalomańskich urojeń, lecz należy postrzegać ją jako politykę „przemyślanych aneksji, dostatecznie usprawiedliwionych warunkami geograficznymi i etnograficznymi, aby wnieść wkład do narodowego dziedzictwa”⁴⁹.

W tym kontekście trudno stwierdzić, iż absolutny władca świadomie starał się stworzyć „monarchię uniwersalną”, czyli ówczesne światowe imperium. Francuska polityka zagraniczna stanowiła raczej nieustanną walkę o wielkość państwa i jego monarchy niż o uzyskanie przewodniej roli w systemie międzynarodowym. Natomiast za sprawą tej samej polityki granice Francji zbliżyły się do współczesnego kształtu sześciokąta, opierając na naturalnych granicach – Pirenejach i Renie, a powierzchnia Francji około 1715 r. wynosiła 514 000 km kw. W końcu okres rządów Króla Słońce przyniósł rozwój tzw. dyplomacji gospodarczej, która wiązała się z zawieraniem traktatów handlowych i prowadzeniem wojen celnych. Co więcej, czasy „kolbertyzmu” to także coraz bardziej linearne granice, które stają się granicami celnymi⁵⁰.

Konsekwencje panowania Ludwika XIV

Następca Króla Słońce – Ludwik XV – ograniczył politykę ekspansji i skupił się na rozwoju wewnętrznym państwa, co przyniosło ożywienie gospodarcze i wzrost liczby ludności o 2 mln mieszkańców w latach 1715–1740. Za jego panowania (1715–1774) Francja początkowo zbudowała swój wizerunek jako „mocarstwa pokojowego”, stanowiącego „konstruktywny filar europejskiej równowagi sił”. W okresie późniejszym klimat międzynarodowy zmienił się i obserwowano dekadencję francuskiej mocarstwowości, tym bardziej, iż w Europie narodziła się nowa

⁴⁸ M. Sczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2000, s. 220.

⁴⁹ E. Perroy, R. Doucet, A. Latreille, op.cit., s. 432.

⁵⁰ J. Stefanowicz, *Od Kapeta do Mitterranda...*, op.cit., s. 66–67.

potęga – Prusy⁵¹. Należy dodać, iż za Ludwika XV pierwsze imperium kolonialne Francji uległo znacznemu uszczupleniu.

Francuscy badacze w ocenie rządów Ludwika XIV i jego następcy zwracają uwagę na silne oddziaływanie Francji na rozwój kultury w Europie w wiekach XVII i XVIII, a szczególnie w latach 1660–1760. W okresie tym „francuski klasycyzm artystyczny i literacki jest wszędzie naśladowany, przede wszystkim w świecie niemieckim i krajach łańskich, aż po Polskę i Rosję. Corneille, Racine, Molière, La Fontaine i Bossuet są czytani, tłumaczeni i naśladowani na kontynencie ogarniętym „frankomanią”⁵². Język francuski dominuje na dworach europejskich i w korespondencji, a wiele zespołów pałacowo-ogrodowych jest wzorowanych na Wersalu. Na przestrzeni XVII i XVIII w., określanym mianem „złotego wieku” *Hexagone’u*, monarchia staje się potężna i bogata, a cywilizacja francuska osiąga poziom pewnej doskonałości⁵³.

W tym miejscu należy powtórzyć pytanie postawione przez francuskiego historyka, Fernanda Braudela, dlaczego w omawianym okresie żadne miasto Francji nie zajęło miejsca Amsterdamu lub Londynu, tworząc system gospodarka-świat (*une économie-monde*). System ten oznacza sieć powiązań, stosunków gospodarczych, zorganizowanych i ustrukturyzowanych wokół jednego centralnego punktu. Francja, korzystnie położona na kontynencie euroazjatyckim, z dostępem do Morza Śródziemnego i Oceanu Atlantyckiego, nie zdominowała jednak mórz i nie była potęgą gospodarczą. W moim przekonaniu F. Braudel ma rację, stwierdzając, iż państwo to stało się „ofiara swojego ogromu i skrajnej różnorodności”. Jego rynek krajowy ukształtował się stosunkowo późno – dopiero w dobie wielkiej rewolucji francuskiej. Paryż, usytuowany w znacznej odległości od morza i takich dróg wodnych, jak Ren, sam nie mógł pełnić roli *économie-monde*, a jego blask przyćmił inne miasta-kandydatów np. Lyon. Prawdziwy wydaje się również pogląd, iż dla Francuzów ziemia jest kluczową wartością i bogactwem, ponieważ to terytorium państwa i jedność geopolityczna są źródłem identyfikacji narodowej⁵⁴. W ten sposób można domniemywać, iż przeznaczeniem Francji nigdy nie było stanie się potęgą morską, lecz kontynentalną. Francuzi, jako bardzo „europejski” naród, nie byli predestynowani do faktycznego stworzenia imperium obejmującego odległe, egzotyczne tereny, na wzór Hiszpanii czy Wielkiej Brytanii. Ten europejski pierwiastek jest doskonale widoczny w okresie dekolonizacji w XX wieku, kiedy to następuje ostateczny rozpad francuskiej potęgi kolonialnej, a V Republika koncentruje się przede wszystkim na efektywnej polityce europejskiej. Kontynuując ten kierunek rozważań, można by zakwestionować fakt,

⁵¹ Ibidem, s. 68–69, 73.

⁵² A. Frémont-Vanacore, *La France en Europe*, Armand Colin, Paris 2007, s. 18.

⁵³ Ph. Moreau Defarges, *La France dans le monde au XXe siècle*, Hachette, Paris 1994, s. 16.

⁵⁴ Ibidem, s. 10–11, 20.

iż monarchia absolutna Ludwika XIV była mocarstwem uniwersalnym. Jednak, oceniając mocarstwowość Francji w wiekach XVII i XVIII, należy mieć na uwadze sumę czynników potęgowniczych, a nie koncentrować się na wybranych.

Również z rozważań P. Boniface'a wynika, iż ocena pozycji *Hexagone*'u w omawianym okresie może zależeć od doboru analizowanych wydarzeń. Dla przykładu, traktaty westfalski, pirenejski i z Nimegue (1678–1679) świadczą o świetności państwa w XVII wieku, w odróżnieniu od traktatu z 1713 r., po wojnie o sukcesję hiszpańską. Podobnie za panowania Ludwika XV, z jednej strony można mówić o Francji jako pierwszej potędze europejskiej za sprawą jej liczby ludności i istniejącej świadomości narodowej, z drugiej zaś pokazać, iż nie potrafiła ona właściwie wykorzystać zwycięstw w wojnach⁵⁵.

2.2. Napoleon Bonaparte – pierwszy cesarz Francuzów

Okres wielkiej rewolucji francuskiej i rządów Napoleona Bonapartego we Francji odcisnął szczególne piętno na losach państwa, Europy i świata. Rewolucja francuska przyczyniła się do wykształcenia się nowej jakości zjawiska w stosunkach międzynarodowych – kreacji systemu państw-satelitów w oparciu o zasadę dobrowolności i przy zachowaniu formalnych atrybutów niezależności państw wasalnych. Ten owoc rewolucyjnej polityki ekspansji poza granice naturalne Francji rozwinął Napoleon, dla którego państwa wasalne miały strategiczne znaczenie na płaszczyźnie politycznego i militarnego bezpieczeństwa oraz rozwoju gospodarczego. Po pierwsze, system państw satelickich pozwalał na wykonywanie pośrednich manewrów dyplomatycznych i korzystanie z linii komunikacyjnych i przyczółków na ich terytorium. Ponadto był dostawcą niezbędnych dóbr i surowców, a także rynkiem zbytu dla produktów francuskich⁵⁶.

W literaturze przedmiotu zdania na temat koncepcji polityki zagranicznej Napoleona Bonapartego są podzielone. Niektórzy uważają go za obrońcę naturalnych granic Francji, inni zakładają, iż dążył on do osłabienia dominującej pozycji Anglii w świecie. Są również historycy, którzy przypisują mu postępowanie zgodnie z planem konstruktywnym, który zakładał odbudowę imperium rzymskiego. W końcu pojawiają się głosy, iż jego działania wynikały z inspiracji dawną potęgą Wschodu. Natomiast Klemens Metternich, austriacki dyplomata z przełomu wieków XVIII i XIX, we francuskiej polityce zagranicznej okresu pierwszego Cesarstwa, wskazywał na dwa odmienne systemy: napoleońską politykę kontynuowania podbojów

⁵⁵ P. Boniface, op.cit., s. 24.

⁵⁶ J. Stefanowicz, *Od Kapeta do Mitterranda...*, op.cit., s. 79–80.

i niekończącej się wojny, mającą na celu zwycięstwo nad Europą, oraz „pokojowe” podejście Ch.-M. de Talleyranda⁵⁷ i J. Fouché, które zakładało ugruntowanie dotychczasowych osiągnięć przy jednoczesnej stabilizacji równowagi sił⁵⁸.

W polityce zagranicznej Napoleona wyróżnia się dwa przełomowe wydarzenia: pokój w Amiens z Anglią z marca 1802 r. oraz pokój tylżycki z Rosją w 1807 r. Na mocy pierwszego porozumienia Francja, zrzekając się pretensji do Egiptu, odzyskała niektóre kolonie. Jednocześnie, sytuacja międzynarodowa do tego stopnia jej sprzyjała, iż mogła ona w miejsce Wielkiej Brytanii kierować europejską równowagą sił. Napoleon, nie potrafiąc opanować żądz ekspansji, nie wykorzystał owej szansy. Natomiast pokój w Tylży miał znamiona próby budowy nowej, bipolarnej równowagi sił na kontynencie⁵⁹. Rosja cara Aleksandra I stała się partnerem Francji, a Europa znalazła się pod wpływami francuskimi i rosyjskimi. Utworzone wówczas z ziem zaboru pruskiego Księstwo Warszawskie było swoistym kompromisem między dwoma mocarstwami kontynentalnymi.

Za największy sukces pierwszego cesarza Francuzów uznaje się zwycięstwo nad siłami rosyjskimi i austriackimi w bitwie pod Austerlitz w 1805 r., w wyniku którego Austria wycofała się z Włoch i Rzeszy, a cesarz „rzymski” Franciszek II przyjął tytuł cesarza Austrii jako Franciszek I. Ponadto powstał Związek Reński obejmujący państwa niemieckie, który znalazł się pod wpływami francuskimi. Tym samym dom Habsburgów został upokorzony, co stanowiło urzeczywistnienie marzeń sięgających jeszcze czasów panowania Króla Słońce⁶⁰.

Dążenia do hegemonii

W odróżnieniu jednak od Ludwika XIV cesarz świadomie i racjonalnie dążył do hegemonii w Europie. W centrum systemu napoleońskiego znajdowało się cesarstwo francuskie powiązane z państwami, na których czele stali przedstawiciele rodziny Napoleona, oraz z innymi krajami wasalnymi i sprzymierzonymi. Mocarstwowa wizja Francji Bonapartego inspirowana była tradycją *Imperium Romanum* i imperium Karola Wielkiego. Pojęcie Cesarstwa Francuskiego (*Empire Français*, ustanowione na mocy konstytucji z 1804 r.) nawiązywało do koncepcji uniwersalizmu i imperializmu, a sam Napoleon zdawał się dążyć do zbudowania na kontynencie europejskim ponadpaństwowej organizacji. Liczba departamentów wchodzących w skład Francji

⁵⁷ Pełne imię i nazwisko tego francuskiego dyplomaty brzmi: Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord. W literaturze przedmiotu stosuje się często krótszą formę nazwiska – Talleyrand.

⁵⁸ J. Stefanowicz, *Od Kapeta do Mitterranda...*, op.cit., s. 83.

⁵⁹ Ibidem, s. 84–85.

⁶⁰ T. Serwatka, op.cit., s. 138–139.

w dobie cesarstwa wzrosła z 83 (w 1791 r.) do 130, a potem powiększyła się o nowe zdobycze terytorialne (niderlandzkie, zachodnioniemieckie, włoskie, szwajcarskie i iliryskie). Napoleon operował również terminem Wielkiego Cesarstwa (*Grand Empire*), które obejmowało Cesarstwo Francuskie oraz inne państwa zależne (kraje niemieckie ze Związku Reńskiego, Hiszpanię, Księstwo Warszawskie, Królestwo Neapolu, Królestwo Włoskie)⁶¹.

Powstanie systemu napoleońskiego miało kilka istotnych skutków dla Europy: upowszechniła się koncepcja równości obywatelskiej i nowoczesne sądownictwo (szczególnie za sprawą kodeksu cywilnego i procedury cywilnej Napoleona), powstał załączek nowoczesnej gospodarki, narodziły się państwa o scentralizowanej biurokracji i państwowym szkolnictwie, rozbudziły się uczucia narodowe mieszkańców kontynentu, co dało początek tendencjom zjednoczeniowym wśród Włochów i Niemców⁶². Francuscy badacze podkreślają, że rewolucyjna, a następnie napoleońska Francja odegrała rolę „katalizatora uczuć narodowych” w Europie, przyczyniając się do rozdrobnienia jej przestrzeni na państwa narodowe⁶³. *Hexagone*, będąc nośnikiem takich wartości, jak wolność i emancypacja, inspirował ludność z podbitych i zajętych terenów do buntu i oporu⁶⁴. Rządy Napoleona I nie tylko doprowadziły do zmian w sferze polityki, prawa, postaw i świadomości, ale przede wszystkim podważyły istniejący porządek europejski, wskazując na potrzebę i możliwość zmiany.

W mojej opinii, Napoleon Bonaparte stworzył silne polityczno-militarne fundamenty francuskiego imperium, zaniedbał jednak czynnik potencjału ekonomicznego, wprowadzając system z dominującą gospodarczo Francją i poddanymi jej gospodarkami państw wasalnych. Taka koncepcja polityki gospodarczej nawiązywała do tradycji merkantylizmu. W jej wyniku miał powstać jednolity rynek imperialny wzmacniający polityczne przywództwo Francji, a wojny miały stanowić źródło szlachetnych kruszców. Ważnym elementem polityki Napoleona była decyzja o wprowadzeniu blokady kontynentalnej w 1806 r., która miała osłabić gospodarkę brytyjską i wzmocnić francuską. Był to sposób pośredniego podboju Anglii.

Cesarz popełnił dwa kluczowe błędy na płaszczyźnie gospodarki. Po pierwsze, organizmy państwowe wchodzące w skład lub związane z imperium dzieliły fizyczne granice i niekorzystne taryfy celne, a ponadto, w wyniku blokady kontynentalnej wymierzonej w Wielką Brytanię, w imperium dominował handel lądowy, a ten morski miał formę szczątkową (ograniczony import z pozostałości francuskich posiadłości

⁶¹ M. Sczaniecki, op.cit., s. 335.

⁶² G. Lefebvre, Ch.H. Pouthas, M. Daumont, *Historia Francji. Tom 2. Od 1774 do czasów współczesnych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1969, s. 181–183. Szerzej na temat skutków epoki napoleońskiej: I. Woyciechowska, op.cit., s. 10.

⁶³ A. Frémont-Vanacore, op.cit., s. 22.

⁶⁴ Ph. Moreau Defarges, op.cit., s. 26.

kolonialnych). Natomiast Rosja, od 1807 r. oficjalny sprzymierzeniec Francji, nie do końca przestrzegła warunków blokady, co dodatkowo osłabiało jej skuteczność.

Wyprawy napoleońskie

W epoce napoleońskiej na uwagę zasługują dwie wyprawy Bonapartego: do Egiptu i Palestyny oraz na Rosję. Podbój Egiptu i Palestyny w latach 1798–99 miał na celu⁶⁵ przede wszystkim odcięcie Wielkiej Brytanii od Indii i wzmocnienie francuskiej gospodarki. Ponadto Francja chciała zająć strategiczną pozycję w obliczu ewentualnego podziału imperium osmańskiego. Wreszcie, sam Napoleon Bonaparte dążył do urzeczywistnienia własnych ambicji. Jego zdaniem, tylko strategiczny ruch republiki w kierunku Orientu, mógł uczynić z Francji lądową potęgą i przeciwwagę dla panującej na morzach Anglii⁶⁶. Wyrażają to następujące słowa generała: „Paryż ciąży na mnie niczym płaszcz z ołowiu. Kretowisko – oto czym jest wasza Europa! Tylko na Wschodzie, gdzie żyje sześćset milionów ludzi, można zbudować wielkie imperia i dokonać wielkich rewolucji”⁶⁷.

Koncepcja zdobycia Egiptu jest dużo starsza. Już niemiecki filozof Gottfried Wilhelm Leibniz proponował Ludwikowi XIV ten kierunek podbojów zamiast Zjednoczonych Prowincji, argumentując, iż „spośród wszystkich części świata, Egipt ma najlepsze położenie, by zapanować nad światem i morzami”, gdyż tam biegną wielkie szlaki handlowe do Indii, można przejąć handel Holendrów i zapewnić wieczną dominację Francji w Lewancie. Również Księżę de Choiseul za panowania Ludwika XV zwracał uwagę na Egipt, którego podbój nie tylko odciąłby jedną z brytyjskich dróg do Indii, ale mógłby ponadto rekompensować Francji straty kolonialne w Ameryce. Pod koniec XVIII wieku prawdopodobieństwo wyprawy wzrosło, gdyż tego wymagał interes narodowy, a skargi francuskich handlarzy przebywających w Lewancie stanowiły uzasadnienie. Ch.-M. de Talleyrand w specjalnym raporcie dla Dyrektoriatu z 13 lutego 1798 r. konkludował, iż Egipt, który był niegdyś prowincją republiki rzymskiej, teraz powinien stać się częścią tej francuskiej⁶⁸.

Natomiast wyprawa na Rosję w 1812 r., efekt rosnącego apetytu Napoleona na nowe zdobycze i zwycięstwa, stanowiła początek końca potęgi francuskiego

⁶⁵ Literatura przedmiotu wskazuje także na inną przyczynę zorganizowania wyprawy. Dyrektoriat czuł się zagrożony rosnącą popularnością młodego generała, szczególnie po jego sukcesach w kampanii włoskiej w latach 1796–1797. Ekspedycja do Egiptu miała stanowić doskonały pretekst do odsunięcia Napoleona od wydarzeń we Francji i w Europie.

⁶⁶ B. Khader, *Le monde arabe expliqué à l'Europe: Histoire, imaginaire, culture, politique, économie, géopolitique*, L'Harmattan, Paris 2009, s. 57–58.

⁶⁷ C.W. Ceram, *Bogowie, groby i uczeni. Powieść o archeologii*, PIW, Warszawa 1994, <http://nnk.art.pl/buj-nos/blada/ocr/bogowie/bogowie.txt>, 12.01.2011.

⁶⁸ B. Khader, op.cit., s. 58–61.

cesarstwa. Szacuje się, iż Bonaparte skierował nie więcej niż 600 000 żołnierzy Wielkiej Armii na Rosję. Ta ostatnia prawdopodobnie sama dokonałaby agresji na Francję, gdyby nie posunięcie cesarza⁶⁹. Blokada kontynentalna była niekorzystna dla rosyjskiej gospodarki ze względu na kontakty handlowe z Anglią, a ponadto cara niepokoiły imperialne ambicje Napoleona w Europie. Mimo iż Bonaparte był doświadczonym wojskowym, nie oszacował właściwie ryzyka decyzji o uderzeniu na Rosję, która była znacznie oddalona od Francji, a jej terytorium ogromne, co wymagało świetnie zorganizowanej logistyki i sprawnego zarządzania liczną, wielonarodową armią. Do tego doszły niekorzystne warunki klimatyczne (ciężka zima) i niespodziewany manewr rosyjskich dowódców, którzy wycofali wojska w głąb państwa. Wszystkie te czynniki pośrednio złożyły się na porażkę cesarza Francuzów.

Ostateczny upadek Napoleona i jego imperium na przełomie lat 1814–1815 przypieczętowały postanowienia drugiego traktatu paryskiego i Kongresu Wiedeńskiego. Od tej pory Francja – ponownie w granicach z 1792 r. – w której przywrócono rządy Burbonów, aż do połowy XIX wieku znalazła się w cieniu pozostałych potęg Europy. Pozycję mocarstw utraciły wówczas Szwecja, Holandia i Hiszpania, umocniły się zaś Prusy i Rosja. Strażnikiem nowo ustanowionego ładu wiedeńskiego, opartego na zasadzie równowagi sił, stało się Święte Przymierze. W ten sposób po Kongresie Wiedeńskim Francja spadła do rangi mocarstwa drugiej klasy, pod nadzorem politycznym potęg uczestniczących w Czwórprzymierzu, zobowiązana do spłaty kontrybucji pod groźbą militarnej interwencji obcych wojsk. Francuski potencjał polityczny, militarny i ekonomiczny został ograniczony, a jednocześnie sama Francja utraciła tymczasowo wolę bycia mocarstwem.

W przypadku Napoleona trudno mówić o jego celowej polityce kolonialnej. W 1800 r. Francja, na mocy traktatu z San Ildefonso, odzyskała od Hiszpanii Luizjanę, której zobowiązała się nie przekazywać na rzecz żadnego państwa trzeciego. Jednak w 1803 r. odsprzedała północno-amerykańską kolonię za 15 mln dolarów Stanom Zjednoczonym. Literatura przedmiotu wskazuje na kilka przyczyn tej decyzji Napoleona. Po pierwsze, na początku XVIII wieku Francuzi zaangażowani byli w walki narodowowyzwoleńcze na wyspie Haiti, która ostatecznie w roku 1804 proklamowała swoją niepodległość i przekształciła się w Cesarstwo Haiti⁷⁰. Francuska ekspedycja wojskowa w Ameryce Środkowej nie powiodła się, a Metropolia utraciła wyspę. Po drugie, hiszpańsko-francuska transakcja w sprawie Luizjany wzbudzała niepokój w Stanach Zjednoczonych, które od tej pory miały graniczyć z silną Francją o dążeniach ekspansjonistycznych. Stany zagroziły antynapoleońskim sojuszem z Wielką

⁶⁹ T. Serwatka, *op.cit.*, s. 146.

⁷⁰ L. Bazyłow, *Historia powszechna 1789–1918*, Książka i Wiedza, Warszawa 1986, s. 119–120.

Brytanią. W końcu, Francja potrzebowała dużych zasobów finansowych na wojny na starym kontynencie. W tych okolicznościach Napoleon postanowił sprzedać Luizjanę i skupić się na polityce europejskiej⁷¹.

Przyczyny upadku imperium cesarza

Wielu badaczy okresu napoleońskiego stawia przed sobą pytania o przyczyny upadku imperium cesarza. Uważam, iż Napoleon nie potrafił zaprzestać swojej polityki wojen i ekspansji, co osłabiło potencjał gospodarczy, demograficzny i militarny państwa. Nadmiernie wyeksploatował on czynnik ludzki, opierając swoją potęgę przede wszystkim na militarnym atrybucie mocarstwowości. Jednocześnie nie docenił czynnika gospodarczego siły państwa i nie wykorzystał go właściwie. Jego polityczny zmysł okazał się zawodny. Wreszcie, ostrze rozbudzonego ruchu narodowego również zwróciło się przeciw cesarzowi, a europejskie głowy państw dążyły do odzyskania swojej pozycji.

Dla P. Boniface'a, „Francja Napoleona to jedyny moment w historii, kiedy była ona prawdziwym imperium”. Ważny jest oczywiście punkt odniesienia – rok 1810, gdy państwo liczyło sobie 130 departamentów, nie zaś sytuacja w 1815 r., gdy liczba ta spadła do 86⁷². Sądzę, iż pierwsze Cesarstwo było formą mocarstwa światowego, lecz z góry skazanego na upadek. Napoleon w krótkim czasie zbudował imperium, które nie miało jednak wystarczająco trwałych fundamentów, aby przetrwać i rozwijać się w ówczesnych warunkach, tym bardziej, iż nie było powszechnie akceptowane w Europie.

Wiele kontrowersji budzi ocena samego cesarza. Niektórzy historycy postrzegają go jako ambitnego i despotycznego zdobywcę, argumentując, iż jego żądza władzy doprowadziła do serii niekończących się wojen, które kosztowały życie wielu ludzi. Dla innych naukowców to jeden z największych generałów świata, mistrz polityki i mąż stanu⁷³.

2.3. Napoleon III – drugie Cesarstwo Francuskie

W 1848 r. książę Ludwik Napoleon Bonaparte, bratanek Napoleona I, został wybrany pierwszym prezydentem II Republiki Francuskiej, a cztery lata później stał się drugim cesarzem Francuzów. W ocenie II Cesarstwa Francuskiego (1852–1870)

⁷¹ W. Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1845*, Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa 2007, s. 68–69.

⁷² P. Boniface, op.cit., s. 24.

⁷³ E. Landau, *Napoleon Bonaparte*, Twenty-First Century Books, Minneapolis 2006, s. 102–103.

przeważają opinie negatywne, szczególnie w odniesieniu do polityki zagranicznej Napoleona III, która rozwijała się meandrami. Nie można natomiast zaprzeczyć, iż nastąpił wówczas rozwój rolnictwa, przemysłu, budownictwa i sieci komunikacyjnej, a także postęp w zakresie ustawodawstwa socjalnego oraz bezpieczeństwa zdrowotnego i materialnego szerokich mas społeczeństwa. Przebudowany przez G. Hausmanna Paryż stał się prawdziwą stolicą Europy, w której dwukrotnie odbyły się powszechne wystawy światowe, symbolizujące świetność państwa. Ten okres spektakularnej prosperity gospodarczej pozwolił Francji zająć pod tym względem drugie miejsce w świecie, zaraz po wiktoriańskiej Anglii. Za sprawą cesarza skończyła się izolacja międzynarodowa *Hexagone*'u⁷⁴.

Jednak przerost ambicji politycznych cesarza i wspomnienie sukcesów stryja, skutkowały zaangażowaniem państwa w liczne, często ryzykowne konflikty. W okresie panowania Napoleona III Francja brała udział w wojnie krymskiej (1854–1856), z której, mimo zwycięstwa, nie wyniosła wymiernych korzyści. Z jednej strony wojna ta oznaczała dla cesarstwa 100 000 ofiar, ale z drugiej, kończąca ją konferencja w Paryżu przyniosła prestiż głowie państwa⁷⁵. W wojnie o zjednoczenie Włoch (1859 r.) cesarstwo uzyskało od Sardynii Sabaudię i Niceę w zamian za pomoc oraz osiągnęło poważny sukces natury polityczno-dyplomatycznej (choć zbyt szybko przystąpiło do rozejmu z Austrią w Villafranca, porzucając kwestię włoską).

Wojna francusko-sardyńsko-austriacka z 1859 r. uważana jest za punkt kulminacyjny polityki zagranicznej Napoleona III. Natomiast zbrojna interwencja Francji w Meksyku w latach 60. XIX w., początkowo wspólnie z Anglią i Hiszpanią, zakończyła się niepowodzeniem i spadkiem prestiżu cesarza. Jak podają niektórzy badacze, Napoleon III planował utworzyć w Meksyku liberalne cesarstwo (przesłanka ideologiczna), ograniczyć wpływy anglosaskie w Ameryce Środkowej (przesłanka polityczna) i pozyskać dla Francji nowy rynek zbytu (przesłanka ekonomiczna)⁷⁶. Zdaniem innych autorów, Meksyk miał stanowić katolickie cesarstwo pod protektoratem Francji. W 1863 r. cesarz zaangażował się pośrednio w sprawę polskiego powstania styczniowego, wyrażając swoje dyplomatyczne poparcie dla niego. Wraz z Anglią i Austrią wystosował on dwie noty w obronie Polaków⁷⁷. Następnie w 1867 r. francuski korpus ekspedycyjny pokonał pod Mentaną garybaldczyków, którzy dokonali ataku na papieski Rzym. To zdarzenie wzbudziło oburzenie nie tylko we Włoszech, lecz także we Francji⁷⁸. W końcu wojna z Prusami (1870–1871) przyniosła katastrofalny upadek cesarstwa.

⁷⁴ T. Serwatka, op.cit., s. 197–198.

⁷⁵ J. Baszkiewicz, op.cit., s. 473.

⁷⁶ L. Bazyłow, op.cit., s. 588; J. Stefanowicz, *Od Kapeta do Mitterranda...*, op.cit., s. 105.

⁷⁷ T. Serwatka, op.cit., s. 202.

⁷⁸ J. Baszkiewicz, op.cit., s. 476.

Napoleon III prowadził aktywną politykę kolonialną, szczególnie w Afryce i na Dalekim Wschodzie (Chiny i Indochiny). Penetracja Indochin stanowiła istotny element polityki imperialnej Napoleona III. Na mocy traktatu pokojowego z Wietnamem z 1862 r., Francja uzyskała trzy prowincje wschodniej Kochinchiny i Sajgon, katolikom obiecano swobodę wyznania w Wietnamie, a wietnamski cesarz zobowiązał się nie przekazywać podległych mu terytoriów trzeciemu państwu bez zgody Francji. Rok później Kambodża stała się francuskim protektoratem⁷⁹. Koniec lat 50. przyniósł aneksję zachodnich prowincji Kochinchiny. Cesarstwo Francuskie uczestniczyło też w drugiej wojnie opiumowej z Chinami, co umocniło jego pozycję i ugruntowało posiadane przywileje handlowe w tym kraju. W Afryce Francuzi zajęli Senegal i podbili Kabylię w Algierii (skolonizowaną już w 1830 r.), która pełniła funkcję serca zamorskiej Francji. Francja zakupiła ponadto miasto portowe Obock w Dżibuti, wspierając tym samym dzieło budowy Kanału Sueskiego przez Francuza Ferdynanda de Lessepsa. Od 1853 r. do francuskiego imperium kolonialnego przynależała Nowa Kaledonia na Pacyfiku.

Znaczenie rządów Napoleona III

Napoleon III dążył zarówno do wzmocnienia własnego autorytetu, jak i instytucji cesarstwa. Należy pamiętać, iż za jego sprawą okres II Cesarstwa przyniósł Francji doniosłe zmiany strukturalne na płaszczyźnie społeczno-gospodarczej, a także innowacje w systemie rządzenia. Cele głowy państwa, wyrosłe na gruncie myśli napoleońskiej, były jasne. W zakresie polityki wewnętrznej dążył on do ustanowienia silnej i trwałej władzy wykonawczej, zdolnej do przeprowadzenia postępowych reform społecznych i gospodarczych, co pozwoliłoby zamknąć epokę rewolucji poprzez zaspokojenie potrzeb obywateli. Jednak wielu autorów ocenia dorobek cesarza przede wszystkim przez pryzmat porażki Francji w 1870 r., a jego rządy w państwie postrzega jako autorytarne. Przykładowo wybitny francuski pisarz, a zarazem przeciwnik cesarstwa, Wiktor Hugo, określił go mianem „Napoleona Małego”⁸⁰.

Polityka zagraniczna Napoleona III zakładała rewizję traktatów z 1815 r. i zastąpienie Świętego Przymierza „powszechnym kongresem mocarstw europejskich”. Zdaniem niektórych historyków, cesarstwo miało rozwijać się poprzez pokojową ekspansję handlową i kolonialną. Znamienną cechą rządów była jednak „niespójność polityki zagranicznej, rozchwianie między poszanowaniem *status quo* i dążeniem do ekspansji, legitymizmem i samostanowieniem narodów, pokojem

⁷⁹ W. Dobrzycki, op.cit., s. 112–119.

⁸⁰ R. Price, *Napoleon III and the Second Empire*, Routledge, London–New York 1997, s. 25.

i interwencjami zbrojnymi, a nawet wojną⁸¹. W opinii innych autorów, Napoleon III planował osiągnąć swoje cele poprzez konflikty lokalne lub na drodze dyplomatycznej, wykluczając wielkie wojny⁸². To wszystko pośrednio doprowadziło do wybuchu wojny francusko-pruskiej. Zarówno kapitulacja Francuzów pod Sedanem w 1870 r., kiedy to cesarz oddał się w niewolę, wybuch Komuny Paryskiej, jak i pokój zawarty na niekorzystnych warunkach (utrata Alzacji i Lotaryngii, 5 mld franków kontrybucji w złocie) we Frankfurcie nad Menem, stanowiły dla Francji faktyczny i symboliczny cios. Co więcej, w dniu 18 stycznia 1871 roku, w Sali Lustrzanej pałacu w Wersalu, król pruski został cesarzem zjednoczonej II Rzeszy jako Wilhelm I. Wraz z francuską porażką pod Sedanem upadł mit wielkiego *Hexagone*'u, pozwalając narodzić się silnemu Cesarstwu Rzymskiemu Narodu Niemieckiego, co zamykało epokę europejskiej równowagi sił.

Mając na uwadze osiągnięcia Francji w zakresie gospodarki i kultury oraz jej aktywność międzynarodową w latach 1852–1870, osiemnaście lat istnienia II Cesarstwa należy uznać za bardzo ważny okres w historii państwa. Wtedy to wzniesiono podstawy francuskiej gospodarki, które utrzymały się aż do Wielkiej Wojny, Paryż został zmodernizowany, a struktura społeczna stopniowo krystalizowała⁸³.

W mojej ocenie, chociaż Francja za czasów Napoleona III ponownie stała się Cesarstwem, to nie mogła ona pretendować już do roli mocarstwa uniwersalnego. Zdecydował o tym niekorzystny wynik wojny z Prusami i jego konsekwencje. Państwo utraciło część swojego terytorium, które stanowi jeden z kluczowych mierzalnych atrybutów mocarstwowości. W przypadku *Hexagone*'u znaczenie tego czynnika jest tym większe, iż odgrywa on bardzo ważną rolę jako element identyfikacji narodowej. Zmniejszenie powierzchni państwa przekłada się również na gwałtowny spadek liczby ludności i potencjału gospodarczego kraju, co powoduje osłabienie kryterium demograficzno-ekonomicznego mocarstwowości.

3. Międzynarodowa pozycja Francji w dobie III Republiki

Przegrana w wojnie z Prusami była przełomowym momentem w nowożytnej historii Francji, który wpłynął zarówno na jej sytuację wewnętrzną, jak i na pozycję w systemie międzynarodowym. Upadek II Cesarstwa oznaczał definitywny koniec ustroju monarchicznego we Francji. Począwszy od 1870 r. kształtowała się

⁸¹ J. Stefanowicz, *Od Kapeta do Mitterranda...*, op.cit., s. 101.

⁸² T. Serwatka, op.cit., s. 199.

⁸³ J.P.T. Bury, *France, 1814–1940*, Routledge, London–New York 2003, s. 110.

III Republika, której umocowanie prawne przyniosła konstytucja z 1875 r. Podczas gdy republiki z lat 1792 i 1848 brały swój początek z rewolucji, to ta ostatnia – ze zwycięstwa nad nią, stając się tym samym „republiką burżuazyjną o antyrewolucyjnym charakterze”⁸⁴. III Republika przyczyniła się do „ugruntowania zasad republikańskich” oraz wpłynęła na „upowszechnienie się określonych cech specyficznych społeczeństwa francuskiego mających zasadnicze znaczenie dla zrozumienia jego postawy wobec późniejszych przemian polityczno-ustrojowych”⁸⁵. Choć rozwiązania ustrojowe nowej republiki były przedmiotem krytyki wśród samych Francuzów, to demokracja parlamentarna ustanowiona w 1875 r. funkcjonowała aż do 1940 r., kiedy to zastąpiły ją faszystowskie formy prawno-ustrojowe. Na systemie politycznym III Republiki wzorowały się młode republiki europejskie po I wojnie światowej.

3.1. Drugie francuskie imperium kolonialne

W okresie III Republiki Francja przystąpiła do budowy swojej mocarstwowości w oparciu o posiadłości zamorskie, prowadząc świadomą i przemyślaną politykę kolonialną, która miała sprzyjać rozwojowi przemysłu i handlu Metropolii. W ten sposób powstało francuskie imperium kolonialne, w literaturze przedmiotu często określane mianem drugiego, dla odróżnienia od ekspansji kolonialnej Francji między wiekami XVI a XVIII.

W roku 1870 francuskie kolonie zajmowały powierzchnię 700 000 km kw., a ich populacja wynosiła 6 mln mieszkańców. Do wybuchu I wojny światowej posiadłości zamorskie obejmowały już 10,6 mln km kw. z 55 mln ludności. Miały one zróżnicowany status prawny – były to zarówno stare kolonie (Antyle), w których współrządzili francuscy gubernatorowie i lokalne organy przedstawicielskie, nowe kolonie zajęte na przestrzeni XIX wieku bez miejscowych ciał przedstawicielskich, protektoraty (Tunezja i Maroko) pod zwierzchnictwem francuskich rezydentów, jak i terytoria zamorskie Francji, stanowiące integralną część państwa (Algieria). Francję, w przeciwieństwie do Wielkiej Brytanii, cechowało podejście asymilacyjne do zdobytych obszarów. W schyłkowym okresie III Republiki we Francji zwykło się stosować termin „Imperium Francuskie” (*Empire Français*) na określenie posiadanych kolonii⁸⁶. W XIX i na początku XX wieku w ekspansji kolonialnej uczestniczyły również inne państwa – wspomniana Wielka Brytania, Rosja, Niemcy, Włochy, Holandia i Belgia.

⁸⁴ M. Pachocka, *Historia systemu politycznego Francji*, praca zaliczeniowa pod kier. nauk. T. Stępnia, SGH, Warszawa 2007, s. 49; zmodyfikowana praca (idem): *System polityczny Francji*, Portal Spraw Zagranicznych, 17.03.2007, <http://www.psz.pl/tekst-4138/Marta-Pachocka-System-polityczny-Francji>, 12.01.2011.

⁸⁵ W. Skrzydło, *Ustrój polityczny Francji*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 1992, s. 12.

⁸⁶ M. Sczaniecki, op.cit., s. 390.

Drugoplanową rolę odgrywały dawne potęgi kolonialne – Portugalia i Hiszpania. Ponadto na drogę podbojów kolonialnych weszła zmodernizowana Japonia, która zerwała z polityką izolacji, a także w pewnym stopniu USA⁸⁷.

Epoka kolonialno-imperialna (1870–1918) doprowadziła do rywalizacji mocarstw europejskich o wpływy na świecie, przede wszystkim na kontynencie afrykańskim. Kryzys w Faszodzie na południu Sudanu w 1898 r. stał się przykładem rywalizacji kolonialnej między Francją a Wielką Brytanią. Głośny międzynarodowy konflikt dyplomatyczny został rozwiązany w 1899 r. na mocy układu podpisanego w Londynie, który podzielił Afrykę Północną. Egipt i Sudan znalazły się pod wpływami angielskimi⁸⁸. Do 1914 r., w wyniku polityki kolonialnej III Republiki, powstała m.in. Francuska Afryka Zachodnia⁸⁹, Francuska Afryka Równikowa⁹⁰, ustanowiono protektorat nad Tunezją i Marokiem w Afryce Północnej oraz nad Annamem, Tonkinem i Laosem w Azji Południowo-Wschodniej. W ten sposób na Dalekim Wschodzie powstały tzw. Indochiny Francuskie, obejmujące kraje Półwyspu Indochińskiego z wyłączeniem Tajlandii⁹¹. Ponadto Madagaskar (wraz z Komorami jako kolonią przy nim) został podporządkowany Francji, powstała kolonia Somali Francuskie, zajęto chińskie Kwang-Chou-Wan. Natomiast archipelag Nowe Hebrydy stanowił francusko-brytyjskie kondominium. Po I wojnie światowej na mocy traktatu wersalskiego Liban, Syria, Togo i Kamerun stały się terytoriami mandatowymi Francji.

Już w latach 70. XIX wieku we Francji rozpoczęła się dyskusja nad skutkami polityki kolonialnej między jej zwolennikami i przeciwnikami. W 1890 r. Jules Ferry pisał, że zaangażowanie w ekspansję jest konieczne, aby nie pozwolić zdystansować się konkurującym narodom i aby zając jeszcze wolne obszary na świecie zanim uczynią to inni, a tym samym uzyskać dostęp do surowców i znaleźć rynki zbytu dla krajowej produkcji przemysłowej. Politykę kolonialną uważał on za „córkę” polityki przemysłowej. Dla przeciwników kolonializmu, na przełomie wieków XIX i XX Francja niepotrzebnie wykorzystywała swoje ograniczone zasoby na świecie w imię bezcelowych wypraw. Było to kosztowne dla budżetu państwa, osłabiało potencjał militarny

⁸⁷ M. Pachocka, *Stosunki gospodarcze Francji z jej obszarami zamorskimi i byłymi koloniami*, praca pod kier. nauk. A. Kuźnar, SGH, Warszawa 2007, praca niepublik.; zmodyfikowana praca (idem): *Francuskie posiadłości zamorskie*, Portal Spraw Zagranicznych, 05.03.2007, <http://www.psz.pl/tekst-4052/Marta-Pachocka-Francuskie-posiadlosci-zamorskie>, 12.01.2011.

⁸⁸ L. Bazyłow, op.cit., s. 678–680; W. Dobrzycki, op.cit., s. 296–297.

⁸⁹ Utworzona w 1904 roku Francuska Afryka Zachodnia obejmowała: Mauretanię, Senegal, Gwineę, Sudan Francuski (Mali), Wybrzeże Kości Słoniowej, Niger, Górną Woltę (Burkinę Faso), Dahomej (Benin). Oprac. na podstawie: L. Bazyłow, op.cit., s. 680.

⁹⁰ Francuska Afryka Równikowa została założona w 1910 roku, a w jej skład weszły następujące kolonie: Gabon, Kongo Francuskie (Kongo Brazzaville), Czad, Ubangi-Szari (Republika Środkowoafrykańska). Oprac. na podstawie: L. Bazyłow, op.cit., s. 681.

⁹¹ P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki...*, op.cit., s. 140.

w Europie w związku z wysyłaniem francuskich żołnierzy w odległe regiony globu, prowadziło do dyplomatycznej izolacji Francji na skutek rywalizacji z Wielką Brytanią o wpływy i odwracało uwagę opinii publicznej od tego, co powinno stanowić jej priorytet – odzyskania Alzacji i Lotaryngii⁹².

Mając na uwadze powyższe argumenty za i przeciw kolonializmowi, faktem jest, iż podczas I wojny światowej posiadłości francuskie pozwoliły na wzmocnienie potencjału wojskowego państwa oraz były źródłem siły roboczej. Począwszy od 1932 r. odgrywały ważną rolę jako rynki zbytu dla dotkniętej kryzysem gospodarczym Francji oraz dostarczały surowców⁹³.

W okresie międzywojennym francuskie imperium kolonialne zaczęło podupadać, przede wszystkim z powodu problemów finansowych, a rzeczywisty wkład kolonii w gospodarkę Metropolii był znikomy. Francja, skoncentrowana na innych aspektach polityki międzynarodowej, wciąż hołdowała mitowi kolonialnej potęgi państwa. Nie należy zakładać, iż przyjęta postawa była przejawem ślepej próżności, lecz dostrzec jej cel edukacyjny – dążenie do zainteresowania mas społeczeństwa koncepcją zamorskiego imperium w czasach, gdy sytuacja w Europie budziła niepokój, a pewne trudności występowały w samym państwie⁹⁴. Prawdziwym wstrząsem dla imperialnych mocarstw, w tym Francji, był jednak okres II wojny światowej, który „ukazał zmierzch europejskiej mocarstwowości”⁹⁵.

3.2. Polityka zagraniczna III Republiki

Przełom wieków XIX i XX to okres narastających antagonizmów między państwami europejskimi oraz kształtowania się dwóch potężnych bloków polityczno-militarnych w Europie: Trójprzymierza i Trójporozumienia. Do tego ostatniego przystąpiły, jeszcze przed I wojną światową, trzy państwa: Francja, Wielka Brytania i Rosja. III Republika, która z jednej strony przeżywała okres stagnacji demograficznej i spadek pozycji w światowej produkcji stali i węgla, z drugiej rozwinęła swój potencjał usług finansowych, stając się „bankierem świata”. W tej sytuacji doszło do jej stopniowego zbliżenia z Rosją, która dysponowała zasobami ludzkimi, lecz wykazywała zapotrzebowanie na potężny zastrzyk kapitału. Silny system bankowy pozwolił Francji na inwestycje nie tylko w Rosji, lecz także w Turcji, Brazylii, Argentynie, Portugalii i Hiszpanii⁹⁶. Francusko-rosyjska współpraca gospodarcza przyczyniła się

⁹² P. Boniface, op.cit., s. 96–97.

⁹³ Ph. Moreau Defarges, op.cit., s. 33.

⁹⁴ Ph. Bernard, H. Dubief, *The decline of the Third Republic, 1914–1938*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, s. 196–197.

⁹⁵ P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki...*, op.cit., s. 144.

⁹⁶ J. Gabig, op.cit., s. 53.

do pogłębienia wzajemnych kontaktów politycznych i militarnych, których uwieńczeniem był sojusz z 1892 r. Następny krok stanowiło porozumienie francusko-angielskie (*entente cordiale*) z 1904 r., które porządkowało wzajemne pretensje Francji i Wielkiej Brytanii w zakresie polityki kolonialnej. Rok 1907 przyniósł zaś układ angielsko-rosyjski, co dało początek Trójporozumieniu. W ten sposób na przełomie wieków Francja dokonała rekonfiguracji swojej europejskiej polityki zagranicznej, chcąc przewyciężyć poczucie własnej słabości wobec Niemiec oraz zagrożenie ze strony formującego się trójprzymierza (Niemcy, Austro-Węgry i Włochy). W 1912 r. Włochy zawarły z Francją porozumienie o zachowaniu neutralności.

III Republika w dobie I wojny światowej

W zasadzie każde mocarstwo europejskie pośrednio przyczyniło się do wybuchu I wojny światowej. W przypadku Francji należy odnotować przede wszystkim sprzeczności występujące w stosunkach z Niemcami. Upokorzona w czasie wojny francusko-pruskiej w 1870 r., poniosła ona wówczas nie tylko straty terytorialne i finansowe, lecz również moralne. Pomijając fakt defilady niemieckich sił na Polach Elizejskich w Paryżu i ogłoszenie decyzji o powstaniu II Rzeszy w Wersalu, wojska niemieckie miały pozostać we Francji aż do chwili spłaty wysokiej kontrybucji. Dzięki polityce prezydenta L.A. Thiersa III Republika uregulowała kontrybucję już we wrześniu 1873 r., przed terminem wyznaczonym na dzień 2 marca 1874 roku⁹⁷. Zbliżenie francusko-rosyjskie wyrwało Francję z izolacji i wpłynęło na kształtowanie się polityki rewanżu wobec Niemiec, której przestrzennie wymierny cel stanowiło odzyskanie okupowanych obszarów Alzacji i Lotaryngii.

We francuskiej literaturze przedmiotu zauważa się, iż w 1914 r. układ sił między mocarstwami był jeszcze bardzo podobny do tego z roku 1815. Dominowała Wielka Brytania, a tuż za nią znajdowały się Niemcy i Francja. Państwa te były prawdziwymi potęgami światowymi, zarówno ze względu na ich możliwości, jak i interesy (posiadane kolonie, inwestycje kapitałowe, obecność handlową i wojskową). Austria i Rosja należały do grupy mocarstw liczących się, ale były bliższe kategorii mocarstw regionalnych. Do tych ostatnich zaliczano również Stany Zjednoczone, Włochy i Japonię, których pozycja międzynarodowa jednak się wzmacniała⁹⁸.

Pierwsza wojna światowa przyniosła Francji ogromne straty gospodarcze, społeczne i demograficzne. Koszty wojny szacowano na 11 208 mln dolarów, co znacznie przewyższało te poniesione przez inne państwa rozwinięte. W wyniku działań wojen-

⁹⁷ W. Dobrzycki, op.cit., s. 66–67.

⁹⁸ *Les grandes puissances du XXIe siècle...*, op.cit., s. 463.

nych zginęło 1 327 000 Francuzów, 750 000 zostało inwalidami, a także drastycznie zmalała liczba urodzeń⁹⁹. Do przedwojennego poziomu obniżył się poziom produkcji przemysłowej, a straty majątku narodowego wyniosły około 25%. Co więcej, po wojnie terytorium Francji było szczególnie zdewastowane (około 7%), gdyż na nim toczyła się znaczna część walk. Zadłużenie skarbu i inflacja były sześciokrotnie większe w porównaniu do 1914 r., co wpłynęło na rosnące uzależnienie państwa od amerykańskiego kapitału w okresie międzywojennym. Wojna ta odcisnęła ogromne piętno na narodzie francuskim, determinując jego postawy i reakcje w kolejnych latach. Doświadczenia tego okresu zadecydowały o pacyfizmie społeczeństwa podczas wydarzeń z lat 1939–1940¹⁰⁰. Jak zauważa francuski politolog, Philippe Moreau Defarges, ze względu na mobilizację czynnika ludzkiego i wysiłek gospodarczy, Francja była pierwszym zwycięzcą w wojnie. Był to jednak sukces bolesny i niepewny. Stany Zjednoczone wróciły do polityki izolacjonizmu, a Wielka Brytania odsunęła się od Francji, podejrzewanej o dążenia hegemoniczne, i skłaniała ku rekonstrukcji Niemiec, jej ważnego klienta przed wojną¹⁰¹.

Ze względu na poniesione straty Francuzi zwykli określać I wojnę światową mianem Wielkiej Wojny (*Grande Guerre*). Traktat wersalski podpisano 28 czerwca 1920 r. w tej samej Sali Lustrzanej w Wersalu, gdzie w 1871 r. ogłoszono powstanie II Rzeszy. W wyniku zakończenia wojny Francja odzyskała od pokonanych Niemiec Alzację i Lotaryngię, przejęła wpływy w niemieckich posiadłościach w Togo i Kamerunie oraz w Libanie i Syrii po rozpadzie imperium tureckiego. Odwołano neutralność Belgii, która od tej pory mogła być stroną porozumień międzynarodowych. Francja uzyskała także prawo eksploatacji kopalni węgla kamiennego w Zagłębiu Saary i była reprezentowana w zarządzie międzynarodowym ustanowionym nad Nadrenią. Francja stała się stałym członkiem najważniejszego organu Ligi Narodowej – jej Rady.

Wbrew oczekiwaniom III Republiki nie udało jej się całkowicie osłabić gospodarczo i militarnie Niemiec. Dążąc do zapewnienia sobie mocarstwowej pozycji i bezpieczeństwa po Wielkiej Wojnie, przyjmowała ona zatem sztywne stanowisko co do niemieckich reparacji wojennych i rozbrojenia, a w 1923 r. Francuzi wkroczyli do Zagłębia Rurhy (stwierdzając, iż Niemcy nie wywiązały się z dostaw węgla i drewna). Dwa lata później Francja uczestniczyła w konferencji w Locarno, przystępując do paktu reńskiego (niemieckie gwarancje odnośnie nienaruszalności zachodniej granicy) i francusko-niemieckiej konwencji arbitrażowej, a Niemcy uznały traktaty obronne III Republiki z Czechosłowacją i Polską. Pod koniec lat 20. szczególnie aktywny francuski polityk, Aristide Briand, przyczynił się do zawarcia

⁹⁹ J. Gabig, op.cit., s. 54.

¹⁰⁰ J. Baszkiewicz, op.cit., s. 530.

¹⁰¹ Ph. Moreau Defarges, op.cit., s. 31.

Paktu Brianda-Kelloga potępiającego wojnę jako sposób rozwiązywania konfliktów między państwowych oraz wystąpił z propozycją stworzenia „Stanów Zjednoczonych Europy” jako unii celnej i gospodarczej¹⁰².

Okres międzywojenny

W początkach okresu międzywojennego Francja ponownie odczuwała swoją rosnącą izolację w Europie w związku ze wzmacniającymi się gospodarczo Niemcami. Mając na Zachodzie poparcie tylko Belgii (konwencja wojskowa z 1920 r.), Francja postanowiła zaktywizować swoją politykę wschodnią, szukając sojuszników m.in. w Polsce i Czechosłowacji. Okazała się ona jednak niespójna, a niektóre sojusze dublowały się (np. z Polską). W latach 30. XX wieku Francja popełniła kilka błędów w swojej polityce zagranicznej, które przejawiały się w:

- nieskutecznych fortyfikacjach na Linii Maginote’a (przeoczono potrzebę zabezpieczenia granicy z Belgią i z Luksemburgiem),
- niedopatrznościach w polityce kolonialnej (np. w Syrii i Maroku oraz wobec algierskich kombatantów),
- nieumiejętnym pozyskiwaniu partnerów dla swoich koncepcji z zakresu bezpieczeństwa zbiorowego,
- nieskutecznej polityce budowania sojuszy (koncepcja „paktu wschodniego”, zasada „małych kroków”)¹⁰³.

We francuskojęzycznej literaturze przedmiotu stwierdza się, iż Francja lat 30., dotknięta stagnacją gospodarczą i niestabilnością sceny politycznej, żadnej inicjatywy nie doprowadziła do końca we właściwy sposób: Linia Maginote’a nie pokryła granicy francusko-belgijskiej, Republika opuściła lub źle wspierała swoich sojuszników (dotyczy to szczególnie problemu Czechosłowacji i układu monachijskiego z 1938 r.), w końcu konwencja wojskowa z ZSRR, negocjowana latem 1939 r., została zastąpiona paktem niemiecko-radzieckim w sierpniu tego samego roku¹⁰⁴.

W marcu 1936 r. Adolf Hitler dokonał remilitaryzacji Nadrenii, uzasadniając swoją decyzję postępowaniem Francji, której Zgromadzenie Narodowe ratyfikowało w lutym francusko-radziecką konwencję wojskową z maja 1935 r. Dla niemieckiego kanclerza było to jednoznaczne ze złamaniem paktu reńskiego, choć w rzeczywistości to on naruszył postanowienia traktatu wersalskiego i paktu reńskiego. Francja nie podjęła zdecydowanych kroków wobec remilitaryzacji Nadrenii, co przesądziło

¹⁰² W. Hilgemann, H. Kinder, *Atlas historii świata. Tom II. Od rewolucji francuskiej do czasów współczesnych*, Prószyński i Spółka, Warszawa 2000, s. 136–139.

¹⁰³ J. Stefanowicz, *Od Kapeta do Mitterranda...*, op.cit., s. 127, 130–132.

¹⁰⁴ Ph. Moreau Defarges, op.cit., s. 31–32.

o spadku jej międzynarodowego prestiżu, szczególnie wśród wschodnich sąsiadów III Rzeszy, a zarazem stanowiło punkt krytyczny stopniowej dekadencji jej polityki zagranicznej. Zdaniem W. Churchilla, Francja miała w 1936 r. wystarczający potencjał militarny, by samodzielnie stawić czoła Niemcom w Nadrenii i wymusić ich odwrót¹⁰⁵.

Istotę francuskiej polityki zagranicznej w okresie międzywojennym (z naciskiem na lata poprzedzające wybuch II wojny światowej) można ująć w następujących sformułowaniach, wskazujących *de facto* na jej słabość:

- niespójność, wręcz sprzeczność koncepcji dyplomatycznej i wojskowej,
- źle zorganizowana armia, oparta na siłach lądowych,
- defensywna postawa wobec Nadrenii,
- nieskuteczność europejskiego systemu bezpieczeństwa.

Trudno mówić o mocarstwowej pozycji Francji w tym okresie. W obliczu niemieckiej agresji na Polskę we wrześniu 1939 r. nie wywiązała się ona ze swoich zobowiązań wynikających z konwencji wojskowej podpisanej między oboma państwami w dniu 19 maja. W rzeczywistości nie była ona przygotowana do wojny pod żadnym względem – politycznym, militarnym i moralnym. W literaturze przedmiotu podkreśla się problem politycznego osamotnienia Francji, za które sama ponosiła odpowiedzialność, jak i pasywność francuskiej doktryny wojennej.

3.3. Wpływ II wojny światowej na mocarstwową pozycję Francji

Po uderzeniu III Rzeszy w czerwcu 1940 r. i zajęciu Paryża rząd Paula Raynauda poddał się do dymisji, a funkcję premiera przejął marszałek Philippe Pétain. Zdecydował on o kapitulacji Francji i przerwaniu działań wojskowych. W dniu 22 czerwca w Compiègne podpisano francusko-niemiecki układ rozejmowy, który podzielił Francję na dwie części: północną pod okupacją Niemiec i marionetkowe Państwo Francuskie (*Etat Français*) na południu z siedzibą w Vichy, na którego czele stanął Ph. Pétain. Hitler chciał w ten sposób uczynić z Francji państwo drugiej kategorii, a docelowo satelitę III Rzeszy. 18 czerwca generał Charles de Gaulle, ówczesny podsekretarz stanu w Ministerstwie Wojny, który nie uznał rządu Vichy, wezwał Francuzów przez londyńskie radio BBC do dalszej walki, co dało początek Komitetowi Wolnej Francji¹⁰⁶. Scedowanie pełni władzy na Ph. Pétaina zapoczątkowało okres czteroletniej dyktatury. Do 1942 r. sprawował on rządy osobiste, aby ostatecznie pod naciskiem hitlerowskich Niemiec wyznaczyć Pierre'a Laval'a nowym premierem.

¹⁰⁵ W. Dobrzycki, op.cit., s. 427–429.

¹⁰⁶ Discours du Général de Gaulle prononcé à la radio de Londres, 18.06.1940, <http://www.charles-de-gaulle.org/pages/l-homme/dossiers-thematiques/1940-1944-la-seconde-guerre-mondiale/l-appel-du-18-juin/documents/le-texte-de-l-appel-du-18-juin-1940.php>, 12.01.2011.

Niebawem Niemcy podporządkowały sobie całą Francję, pozostawiając jednak rząd Vichy. Od tej chwili P. Laval prowadził „politykę jawnej kolaboracji z okupantem, o wyraźnych tendencjach antydemokratycznych i faszystowskich”.

W tym samym czasie rodził się francuski rząd emigracyjny przy generale Ch. de Gaulle'u, którego Brytyjczycy uznali za szefa „wolnych Francuzów”. Mógł on sprawować władzę nad obywatelami francuskimi przebywającymi na terytorium Wielkiej Brytanii, a także formować siły zbrojne. Jego Komitet Wolnej Francji kolejno przekształcał się w Narodowy Komitet Francuski, Francuski Komitet Wyzwolenia Narodowego i w końcu w Rząd Tymczasowy Republiki Francuskiej, który w 1945 r. zastąpiła Konstytuanta. Ta wybrała nowy Rząd Tymczasowy kierowany przez Ch. de Gaulle'a. Druga wojna światowa przyniosła upadek III Republiki Francuskiej, choć badacze tego okresu nie pozostają zgodni co do jego dokładnej daty – przejście władzy przez Pétaina (10.07.1940) czy też powstanie IV Republiki (konstytucja z 27.10.1946). W rzeczywistości można mówić o współistnieniu dwóch prowizorycznych rządów w latach 1940–1946 – w Vichy i w Londynie¹⁰⁷.

Wojna była przełomowym momentem w historii Francji, który podkreślał sprzeczność francuskich postaw wobec niemieckiego agresora. Z jednej strony okres ten wiąże się z haniebną kapitulacją republiki wobec Hitlera i przyzwoleniem na okupację państwa, a następnie z kolaboracją z III Rzeszą. Z drugiej strony, kształtuje się rząd emigracyjny w Wielkiej Brytanii i działa francuski ruch oporu pod silnymi wpływami komunistycznego Frontu Narodowego.

W literaturze przedmiotu stwierdza się, iż żadne wydarzenie we współczesnej historii nie wywołało tak ogromnego szoku i konsternacji, jak upadek Francji w czerwcu 1940 r., który był nagły, niespodziewany i całkowity. Dla francuskiego historyka M. Blocha był to „najstraszliwszy upadek w długiej historii” jego narodu. Państwo, przez stulecia jedno z wielkich mocarstw europejskich i jedna z potęg kolonialnych pierwszej połowy XX wieku, zostało zmiażdżone podczas kampanii trwającej niespełna 44 dni (10.05–22.06.1940). Oznaczało to nie tylko klęskę militarną *Hexagone'u*, lecz także upadek narodowego ducha oraz wiary w ówczesny system polityczny. Amerykańscy historycy doszukują się przyczyn tej katastrofy m.in. w niechlubnych okolicznościach narodzin III Republiki, która to kształtowała się w obliczu przegranej Francji w wojnie z Prusami i w okresie Komuny Paryskiej. Nowy ustrój rozwijał się w warunkach licznych podziałów, konfliktów i skandali, wywoływanych przez skorumpowane elity, marginalizowaną klasę robotniczą, ścierających się ze sobą przedstawicieli skrajnej lewicy i prawicy oraz krótko utrzymujące się u władzy rządy. Zwycięstwo w I wojnie światowej, możliwe dzięki pomocy sojuszników,

¹⁰⁷ M. Szaniecki, op.cit., s. 396–398.

wiązało się ogromnymi stratami dla państwa. W końcu, traktat wersalski nie gwarantował Francji bezpieczeństwa narodowego, a Niemcy nie zapłacili wystarczająco wysokiej ceny za spowodowane szkody¹⁰⁸.

Francuskie posiadłości zamorskie odegrały ważną rolę w okresie II wojny światowej. U jej schyłku Wolna Francja walczyła z siłami japońskimi w Indochinach¹⁰⁹, prowadziła walkę wojskowo-wywiadowczą przeciwko agentom Niemiec na Bliskim Wschodzie oraz polityczną przeciwko zwolennikom Vichy. W styczniu 1944 r. generał Ch. de Gaulle podczas konferencji w Brazzaville (Kongo)¹¹⁰ przedstawił koncepcję przyszłej Unii Francuskiej, która miała odzwierciedlać wolny związek Francji metropolitarnej z podmiotami do tej pory zależnymi, a ponownie odniósł się do niej kilka miesięcy później w Waszyngtonie. Takie stanowisko generała wynikało z poczucia wdzięczności wobec kolonii, które wspierały Wolną Francję w walkach. Należy dodać, iż w czasie wojny gabinet Ch. de Gaulle'a przez rok działał w Algierze, a „Wolni Francuzi kontrolowali Liban, Syrię, większość kolonii afrykańskich i niektóre posiadłości azjatyckie”¹¹¹.

Tragiczne wydarzenia roku 1940 zaważyły na dalszych losach Francji, która w następnych latach podejmowała często sprzeczne działania. Dążąc do utrzymania swoich kolonii, zaangażowała się w pierwszą wojnę indochińską i algierską, a ewentualne sukcesy militarne na tych frontach miały być formą rekompensaty za haniebną porażkę w początkowym okresie II wojny światowej. Jednak wobec postępującej dekompozycji francuskiego imperium kolonialnego, Francja skoncentrowała się na powojennej rekonstrukcji swojego terytorium metropolitarne. Za sprawą Ch. de Gaulle'a uzyskanie własnej broni atomowej stało się priorytetem państwa tak, by sytuacja z 1940 r. nigdy się nie powtórzyła¹¹².

W 1945 r. podczas konferencji w Jałcie, Francja, już jako mocarstwo drugiej rangi, za sprawą Winstona Churchilla otrzymała strefę okupacyjną w Niemczech oraz została włączona do grupy stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ. Brytyjski premier, wobec rosnącej siły ZSRR oraz nowych potęg (USA, Chiny),

¹⁰⁸ W. Fortescue, *The Third Republic in France, 1870–1940: conflicts and continuities*, Routledge, London–New York 2000, s. 211–212.

¹⁰⁹ Należy dodać, iż państwo francuskie z siedzibą w Vichy współpracowało z japońskim okupantem w Indochinach Francuskich. Jak wskazuje literatura przedmiotu, Japończycy zachowali francuską administrację kolonialną w tym regionie. W ten sposób „w latach 1941–1945 Wietnam był krajem, w którym funkcjonowały dwie powiązane ze sobą hierarchicznie administracje”. Oprac. na podstawie: P. Ostaszewski, *Wietnam: najdłuższy konflikt powojennego świata 1945–1975*, Wyd. DiG, Warszawa 2000, s. 552–553.

¹¹⁰ Discours du Général de Gaulle de Brazzaville, 30.01.1944, <http://www.charles-de-gaulle.org/pages/l-homme/accueil/discours/pendant-la-guerre-1940-1946/discours-de-brazzaville-30-janvier-1944.php>, 12.01.2011.

¹¹¹ J. Stefanowicz, *Od Kapeta do Mitterranda...*, op.cit., s. 144–145.

¹¹² Ph. Moreau Defarges, op.cit., s. 32.

dostrzegał konieczność utrzymania statusu Francji jako zachodniego mocarstwa kontynentalnego¹¹³.

Dotychczasowe rozważania pozwoliły dokonać analizy międzynarodowej pozycji Francji w ujęciu historycznym (od XVII wieku do połowy XX wieku), a także potwierdziły postawioną tezę badawczą, iż państwo to stanowi przykład ewolucji mocarstwowości od uniwersalnej do regionalnej.

Francja, która już pod rządami Kapetyngów w XIII wieku stała się pierwszą potęgą w Europie¹¹⁴, cech prawdziwego mocarstwa nabrała w okresie monarchii absolutnej, przede wszystkim za panowania Ludwika XIV na przełomie wieków XVII i XVIII. Wówczas jej potęga promieniowała na całą Europę, a król dążył do rozszerzenia francuskich wpływów także na inne kontynenty poprzez zdobywanie posiadłości zamorskich. Za wielką postać na francuskiej i europejskiej arenie dziejowej należy uznać Napoleona Bonaparte, który zbudował podstawy pierwszego Cesarstwa Francuskiego, dokonując rewolucji na kontynencie. Jego śladami, choć mniej udolnie, próbował podążać Napoleon III, który na początku lat 50. XIX wieku został drugim cesarzem Francuzów. Okres III Republiki Francuskiej upłynął pod znakiem spadku międzynarodowego prestiżu Francji. Początkowo państwo próbowało uporać się z dotkliwymi konsekwencjami klęski w wojnie z Prusami z 1870 r. Następnie, mimo zwycięstwa Ententy nad Trójprzymierzem, wyszło ono znacznie osłabione z Wielkiej Wojny w 1918 r., co było szczególnie widoczne w okresie międzywojennym.

Kluczowym momentem we współczesnej historii Francji okazuje się jednak II wojna światowa, która przyczyniła się do częściowej utraty mocarstwowości przez Francję. Po pierwsze, przegrała ona w początkowej konfrontacji z niemieckim agresorem w czerwcu 1940 r. (dopiero połączone siły aliantów odniosły zwycięstwo nad III Rzeszą) i poddała się okupacji (postawa przecząca mocarstwowości), co odróżnia jej postępowanie od postawy brytyjskiej. W tym miejscu można jednak przywołać argument wyspiarskiego położenia Wielkiej Brytanii, które wpływa na jej lepszą sytuację geopolityczną. Po drugie, po wojnie Francja utraciła swoje kolonie, co nie pozostało bez wpływu na jej potencjał mocarstwowy (terytorialny, ludnościowy, gospodarczy oraz prestiż). Następnie nie potrafiła ustabilizować i uporządkować wewnętrznej sceny politycznej. W końcu, w międzyczasie na arenie międzynarodowej wyrosły dwie nowe potęgi – USA i ZSRR. W takich okolicznościach (słabość

¹¹³ *Les grandes puissances du XXIe siècle...*, op.cit., s. 24. Pogląd ten podzielają również inni francuscy badacze. Por. P. Boniface, op.cit., s. 20 oraz Ph. Moreau Defarges, op.cit., s. 34.

¹¹⁴ B. Zientara, *Historia powszechna średniowiecza*, Wyd. Trio, Warszawa 1994, s. 314.

wewnętrzna państwa i niesprzyjające uwarunkowania zewnętrzne) doszło do degradacji międzynarodowej pozycji Francji, która musiała na nowo określić swoje miejsce w układzie regionalnym i globalnym. Wtedy też powstała IV Republika (1946 rok), która miała przetrwać tylko do 1958 roku.

Z przedstawionej syntetycznej analizy problemu mocarstwowości *Hexagone'u* w ujęciu historycznym wynika kilka istotnych wniosków:

1. Mocarstwowość państw ewoluuje w czasie¹¹⁵. Francja od XVII wieku do XX wieku ewoluowała z pozycji mocarstwa uniwersalnego do regionalnego. Współczesna Francja jest mocarstwem regionalnym o globalnych interesach¹¹⁶.
2. Francja była mocarstwem uniwersalnym w dwóch momentach historycznych¹¹⁷:
 - monarchia absolutna Ludwika XIV (II poł. XVII w. – I dekada XVIII w.),
 - Cesarstwo Francuskie Napoleona I (I dekada XIX wieku).

Wydaje się, iż mimo hegemonicznych dążeń obu władców, Francja nigdy nie była hegemonem¹¹⁸.

Próbując wskazać, które czynniki potęgownicze dominowały w poszczególnych okresach, można domniemywać, iż w obu przypadkach kluczową rolę odegrał czynnik potencjału militarnego powiązany z demograficznym (liczba ludności przekłada się na liczebność wojsk). Za panowania Ludwika XIV dodatkowo duże znaczenie miało kryterium wpływów kulturowych państwa poza jego granicami, natomiast w dobie napoleońskiej jego oddziaływanie na sferę polityki i prawa, system wartości, postawy i światopogląd. Czynnik potencjału ekonomicznego był drugorzędny dla wielkomocarstwowego statusu Francji w omawianych okresach.

¹¹⁵ W literaturze polskiej i zagranicznej często podkreśla się kwestię ewoluowania mocarstwowości i jej przesłanek w czasie. Por. *Les grandes puissances du XXIe siècle...*, op.cit., s. 14; P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki...*, op.cit., s. 186; J. Wiśniewski, K. Żodź-Kuźnia, op.cit., s. 28; I. Woyciechowska, op.cit., s. 11–17.

¹¹⁶ Z poglądem, iż Francja to obecnie mocarstwo regionalne zgadza się wielu badaczy. Por. *Leksykon politologii*, op.cit., s. 308; *Mały słownik...*, op.cit., s. 130; P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki...*, op.cit., s. 229, 253–254.

¹¹⁷ Podobny pogląd wyraża P. Boniface, stwierdzając, iż w historii Francji można wskazać dwa okresy, w których dominowała ona w Europie: za panowania Ludwika XIV i następnie Napoleona I. W obu przypadkach owa dominacja doprowadziła do zawiązania się koalicji państw wymierzonych we Francję. Por. P. Boniface, op.cit., s. 26–27. Natomiast H. Kissinger (w *Dyplomacji*, op.cit., s. 75, 78) reprezentuje pogląd, iż realizacja planów Ludwika XIV wobec Hiszpanii i jej posiadłości mogła uczynić z Francji supermocarstwo, „któremu żadna kombinacja państw nie byłaby w stanie przeciwstawić się”. Francuskie dążenie do jej *raison d'état* powstrzymały jednak interesy innych państw europejskich. Francja pozostała najsilniejszym państwem Europy, ale nie stała się mocarstwem dominującym. Na przełomie wieków XVIII i XIX Francja ponownie zagroziła zdominowaniem kontynentu za sprawą polityki Napoleona. Rola Prus została zredukowana, Austria poważnie osłabiona, Włochy i Hiszpania były satelickimi królestwami. Tylko Rosja stanowiła przeszkodę na drodze do francuskiej dominacji.

¹¹⁸ Szerzej na temat hegemonii zob. J. Wiśniewski, K. Żodź-Kuźnia, op.cit., s. 16–18; A. Gałganeck, op.cit., s. 16–20. W ocenie A. Gałganeck Wielka Brytania i Francja pretendowały do hegemonii po Niderlandach. W wyniku wojen napoleońskich (1792–1815) nowym hegemonem została Wielka Brytania (1815–1872).

- Król Słońce doprowadził do wyczerpania gospodarczo-finansowego monarchii, natomiast Napoleon I nie uczynił go priorytetem swojej polityki.
3. Wraz z upadkiem Napoleona I międzynarodowa pozycja Francja uległa osłabieniu, o czym świadczy słabość takich materialnych kryteriów mocarstwowości, jak:
 - kryterium terytorialne (geopolityczne) – utrata terytoriów zdobytych w wyniku wojen napoleońskich, rozpad systemu państw satelickich,
 - kryterium militarne – nadmierna eksploatacja potencjału Wielkiej Armii (np. podczas wyprawy na Rosję w 1812 r.),
 - kryterium ekonomiczne – Cesarstwo i stosunki z systemem państw satelickich nie opierały się na trwałych fundamentach gospodarczych, a blokada kontynentalna była nieskuteczna.
 4. W latach 1815–1870 pozycja Francji była względnie stabilna w związku z obowiązującą zasadą równowagi europejskiej i erą dominacji wielkich mocarstw, do których *Hexagone* należał. Cesarz Napoleon III wzmocnił potencjał ekonomiczny państwa, ale przegrana wojna z Prusami przypieczętowała koniec światowej mocarstwowości Francji (słabość czynnika militarnego zadecydowała o porażce w 1870 r., która to spowodowała osłabienie potencjału geopolitycznego i ekonomicznego państwa). Okres 1870/71–1940 wydaje się być etapem przejściowym, kiedy to III Republika podejmowała próby odbudowania swojego mocarstwowego statusu. Jednak budowa imperium kolonialnego (podobnie postępowała m.in. Wielka Brytania) i zwycięstwo w 1918 r. (pozorne – Wielka Wojna osłabiła państwo demograficznie, gospodarczo i militarnie) nie odwróciły spadkowej tendencji związanej z międzynarodową pozycją Francji, którą zamykała kapitulacja państwa wobec hitlerowskich Niemiec w roku 1940.
 5. Można podważać tezę, iż Francja w przeszłości była mocarstwem uniwersalnym. Zgodnie z jednym z argumentów, jedyną potęgą globalną w historii stosunków międzynarodowych są Stany Zjednoczone¹¹⁹. Inny argument, który poddaje

¹¹⁹ Pogląd taki przedstawia m.in. P. Boniface w *La France est-elle...*, op.cit., s. 71, 103. Natomiast francuski minister spraw zagranicznych w latach 1997–2002, Hubert Védrine, wprowadził do literatury politologicznej termin hiper-mocarstwa (*l'hyperpuissance*), aby w ten sposób podkreślić szczególną pozycję międzynarodową Stanów Zjednoczonych w ładu postzimnowojennym. Użył go po raz pierwszy w wywiadzie dla francuskiego tygodnika „Jeune Afrique” w lutym 1998 r. dotyczącym polityki irackiej USA, a powrócił do niego w maju tego samego roku w rozmowie z Jean Danielem z tygodnika „Le Nouvel Observateur”. Hiper-mocarstwowość, czyli amerykańska hegemonia, przejawia się w każdej dziedzinie stosunków międzynarodowych: w gospodarce, handlu, technologii, zdolności do wynalazczości, uzbrojeniu, dyplomacji, języku, technologii informacyjnej. Pojęcie „super-mocarstwa”, które jest archaiczne, odnosi się przede wszystkim do epoki zimnej wojny i militarnego aspektu mocarstwowości, wyrażenie „jedyne super-mocarstwo” jest niezadowolające, termin „wielkie mocarstwo” zaś jest zbyt klasyczny. Tym samym żadne z nich nie oddaje w pełni wielowymiarowości i wszechstronności potęgi USA. Stąd konieczne jest wypracowanie nowego określenia, które łączy w sobie elementy *hard* i *soft power*. Amerykańscy eksperci posługują się

w wątpliwość wielkomocarstwowy status Francji (w odniesieniu do okresu od końca XVIII wieku), mówi, iż wieki XIX i XX przyniosły państwu iluzoryczne lub dwuznaczne zwycięstwa (1802, 1805, 1919, 1945) oraz często poważne i brzemienne w swych skutkach klęski (1763, 1815, 1871, 1940, 1954, 1962)¹²⁰. Ten ostatni pogląd wydaje się nie kwestionować jednak francuskiej dominacji w okresie rządów Ludwika XIV.

6. Wielkomocarstwowa przeszłość, wielowiekowa tradycja dyplomacji oraz uniwersalistyczne aspiracje Francji¹²¹ należą do istotnych czynników niematerialnych, warunkujących kierunek jej polityki zagranicznej po II wojnie światowej (polityka wielkości państwa Charles'a de Gaulle'a) i wpływających na jej pozycję międzynarodową.

Współczesną Francję można rozpatrywać w kategoriach siły drugiej rangi, mocarstwa regionalnego (na tle Europy lub Unii Europejskiej), kulturalnego, militarnego (atomowego), formalnego, selektywnego. W polskiej literaturze przedmiotu określa się ją również mianem sektorowego mocarstwa światowego, które ewoluuje w kierunku regionalnego mocarstwa przywódczego¹²² oraz postrzega jako mocarstwo średnie o globalnych ambicjach i możliwościach¹²³. Francuski polityk, Hubert Védrine, stwierdza natomiast, iż „Francja nie jest zatem ani «wielkim mocarstwem», ani «mocarstwem średnim», lecz jednym z siedmiu lub ośmiu mocarstw o globalnych wpływach»¹²⁴. Dodaje także, iż nie jest ona przeciętnym państwem, lecz w zależności od dziedziny znajduje się w pierwszej trójce, czwórce lub piątce mocarstw, zaraz po amerykańskim hipermocarstwie¹²⁵. Francja ma ponadto za sobą przeszłość

w tym kontekście wyrażeniem wszechmocarstwo (*omnipuissance*). Na przełomie wieków XX i XXI wśród wszystkich członków ONZ około 20 państw można postrzegać w kategorii mocarstw w ujęciu klasycznym, lecz tylko Stany Zjednoczone to potęga, która postępuje tak, jak chce, kiedy chce i do tego sama. Emanuel Todd uważa zaś, że USA były hipermocarstwem w 1945 roku, lecz nie są nim obecnie, stwierdzając, iż termin ten „oślepia analityków raczej, niż oświeca”. Por. H. Védrine, *Face à l'hyperpuissance. Textes et discours 1995–2003*, Fayard, Paris 2003, s. 90 (*La France: le piano ou le tabouret?*, par M. Gauchet, P. Nora, „Le Débat”, mai–août 1997), s. 113 (entretien dans l'hebdomadaire „Jeune Afrique” 24.02.1998), s. 117–118 (entretien dans le „Le Nouvel Observateur”, par J. Daniel, 28.05.1998), s. 130 (*Les „zones grises” de la diplomatie*, par D. Jeanbar de „L'Express”, janvier 1999), s. 162 (Séminaire en Inde sur le monde multipolaire, 17.02.2000), s. 320 (*Le défi du déclin*, „Le Débat”, janvier–février 2003).

¹²⁰ Ph. Moreau Defarges, op.cit., s. 28.

¹²¹ A. Szeptycki wskazuje na te trzy elementy oraz względną słabość Francji jako czynniki, które przyczyniły się do powstania współczesnej francuskiej wizji świata. Por. A. Szeptycki, „Pewna wizja świata” – francuska koncepcja ładu wielobiegunowego, w: *Porządek międzynarodowy u progu XXI w.*, red. nauk. R. Kuźniar, WUW, Warszawa 2005, s. 248.

¹²² J. Stefanowicz, *Anatomia polityki...*, op.cit., s. 115.

¹²³ S. Parzymies, *Procesy adaptacji mocarstwowej roli Francji*, w: *Nowe role...*, op.cit., s. 63.

¹²⁴ *La France: le piano ou le tabouret?*, op.cit., s. 91.

¹²⁵ *Nous ne sommes pas une puissance moyenne*, par B. Ballaert, „Le Figaro” 06.02.2001, w: H. Védrine, *Face à l'hyperpuissance...*, op.cit., s. 202.

wielkiego mocarstwa w dobie koncertu mocarstw europejskich w XIX wieku oraz mocarstwa kolonialnego na przełomie wieków XIX i XX.

France as a superpower in its historical context (until 1945)

In the early twenty-first century, France has the necessary geographic, geopolitical, demographic, economic, military (nuclear), political and cultural potential to be one of the most powerful states within the international system. Its position and capabilities are, however, questioned, while stressing only its desire to be a superpower.

This article analyzes the international position of France in historical perspective (from the seventeenth century to 1945), assuming that this state is an example of the evolution from a global superpower to a regional power. In the first part of the article, the theoretical framework for the further analysis has been included, the attempts to define the concepts of the great power and superpower have been taken, the classifications of great powers have been presented and the factors determining the power of states have been identified. In the second part, the author shows the evolution of a great power status of France on a few examples from its history, referring to the reign of Louis XIV, the times of Napoleon Bonaparte and the rule of Napoleon III. In the third part of the article, the international position of the Third French Republic is discussed, with particular emphasis on its foreign policy, including colonial one, since the 1870s to the German invasion in June 1940. The effects of World War II for its position in the international system are also described. The author concludes that France was a global superpower in two historical moments (the absolute monarchy of Louis XIV and the French Empire of Napoleon I), and is now a regional power with global interests.

La puissance française jusqu'en 1945

Au début du XXIe siècle, la France dispose d'un potentiel géographique, géopolitique, démographique, économique, militaire (nucléaire), politique et culturel nécessaire pour être l'un des États les plus puissants au sein du système international. Sa position et ses capacités sont toutefois remises en question, tout en soulignant sa volonté d'être une superpuissance.

Cet article analyse la position internationale de la France dans une perspective historique (du XVIIe siècle à 1945), en supposant que cet État est un exemple de l'évolution d'une superpuissance mondiale en une puissance régionale. La première partie présente le cadre théorique de l'analyse, les différentes définitions de la «puissance», les classements des puissances mondiales et les facteurs qui déterminent leur position internationale. Dans la deuxième partie, l'auteur montre l'évolution de la puissance française sur quelques exemples marquants, à travers son histoire (le règne de Louis XIV, l'époque de Napoléon Bonaparte, le règne de Napoléon III). La troisième partie aborde le problème de la position internationale de la Troisième République française, tout en mettant un accent particulier sur la politique étrangère de la France, y compris celle coloniale, depuis les années 1870 à l'invasion allemande en juin 1940. Les conséquences de la Seconde Guerre mondiale pour la position française dans le système international sont également décrites. L'auteur conclut que la France était une puissance universelle dans les deux moments historiques (la monarchie absolue de Louis XIV et l'Empire français de Napoléon I), et que cet État est maintenant une puissance régionale avec les intérêts mondiaux.